

Jazyk a literatúra

1.-2.

SPU ŠTÁTNY
PEDAGOGICKÝ
ÚSTAV

5. ročník/2018

1339-7184

OBSAH

Úvodník (*Karol Csiba*) 1

Vedecké štúdie a odborné články

Jozef Gregor Tajovský
(*Katarína Cupanová*) 2

Z učiteľskej praxe

Balada v romantizme (Ján Botto: *Žltá ľalia*)
(*Jana Pácalová*) 12

Povešť v romantizme (Ján Botto – Janko Kráľ – Samo Chalupka)
(*Jana Pácalová*) 31

Diskusie a polemiky

Podoby a funkcie vedeckej recenzie
(*Dana Hučková*) 48

Recenzie – anotácie – nové knihy

Výber zo slovenských próz 2017 53

ÚVODNÍK

Vážení čitatelia,

aj v najnovšom dvojčísle časopisu *Jazyk a literatúra* ponúkame viaceré texty, ktorých cieľom je viditeľný dotyk s učiteľskou praxou. V rubrike Vedecké štúdié a odborné články sa o to pokúša príspevok analyzujúci menej známu divadelnú hru Jozefa Gregora Tajovského *Nový život* (1901). Autorka prostredníctvom parciálnej interpretácie dramatického textu poukazuje na ideové východiská, resp. zmeny v kompozícii drámy a na jej odklon od realizmu. Namiesto toho sa zameriava na prítomnosť naturalistických inšpirácií, ktoré podľa jej slov predstavujú inovatívne črty vo vývine slovenskej drámy.

Rubrika Z učiteľskej praxe obsahuje dva príspevky prezentujúce návrh modelových vyučovacích hodín. V oboch prípadoch je kľúčová ich práca s textom. Ich základný cieľ vychádza z literárnohistorického a literárnoteoretického kontextu a odкрýva charakteristické znaky romantizmu. Prvý text sa zameriava na baladu, v druhom tvorí predmet autorkinho záujmu žáner povesti.

V rubrike Diskusie a polemiky sme tento raz menej polemickí a namiesto toho venujeme priestor metodologicky presnému uvažovaniu o funkciách a podobách vedeckej recenzie, ktorá podľa autorky článku pomáha pri reflexii aktuálnej vedeckej literatúry a aktuálnych vedeckých trendov a výskumných tém. Ani v tomto dvojčísle tradične nezabúdame na informácie o aktuálnych knihách, tentoraz Vám ponúkame výber zo slovenskej prózy vydanéj v roku 2017. Prajeme príjemné čítanie.

Karol Csiba

Jozef Gregor Tajovský – Nový život

KATARÍNA CUPANOVÁ

Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Štúdiá sa venuje analýze divadelnej hry Jozefa Gregora Tajovského *Nový život* (1901). Cieľom je prostredníctvom čiastkovej interpretácie dramatického textu poukázať na ideové východiská hry, inovácie v kompozícii drámy, budovaní dramatického konfliktu a charakterizácii postáv, ktoré vďaka odklonu od realizmu a inšpirácii naturalistickou školou predstavujú výraznú inováciu a zvláštnu novú črtu vo vývine slovenskej drámy na prelome 19. a 20. storočia.

Kľúčové slová: realizmus, naturalizmus, Jozef Gregor Tajovský, *Nový život*, horizontálna a vertikálna výstavba dramatického textu, expozícia drámy

Jozef Gregor Tajovský započal svoju dramatickú tvorbu krátkymi dramatickými pokusmi a jednoaktovkami (*Anička* 1897, *Jej budúci* 1897, *Sľuby* 1898, *Konačka* 1898). Trojdejstvomá dráma *Nový život* (1901) je tak po štvordejstvomom *Ženskom zákone* (1900) v poradí druhou Tajovského viacdejstvomou hrou. Hra začala vznikať už v roku 1900 v Prahe, čoskoro po dokončení *Ženského zákona*, pod vplyvom umeleckých inšpirácií, ktoré tu Tajovský načerpal počas svojho dvojročného pobytu (1889 – 1900), poučený kritickými recepciami na predchádzajúce hry, ovplyvnený hlasistickou ideológiou a pražským kultúrno-spoločenským prostredím. V tomto období začali do Čiech prenikať nové dramatické prúdy z Nemecka, Francúzska, Ruska či Škandinávie, ktoré priniesli nové režijné a herecké poňatie drámy (vo Francúzsku nový štýl reprezentoval André Antione, v Nemecku Otto Brahm, v Rusku Konstantin S. Stanislavskij). Vznikla požiadavka odstránenia recitačného herectva a prehĺbenia divadelnej réžie. Nová realisticko-naturalistická vlna sa Tajovského dotkla najmä prostredníctvom pražských divadiel, ktoré ho privedli k dielam Leva Nikolajeviča Tolstého, Antona Pavloviča Čechova, Henrika Ibsena a mnohých ďalších. Tajovský sa zoznamuje s teóriou modernej drámy rakúskeho divadelníka Maxa Burckharda, ktorá mala výrazný vplyv na jeho vlastnú dramatickú koncepciu. Na jej základe začal budovať vlastnú predstavu o slovenskom dramatickom umení, ktorá už nepočítala s ochotníckym javiskovým spracovaním. Za zmenou postoja slovenského dramatika stálo aj jeho členstvo v slovenskom

študentskom spolku Detvan v Prahe, kde sa na diskusiách a prednáškach oboznamoval nielen s morálnym a sociálnym učením Tolstého, ale tiež s národnou a literárnou problematikou. Vo svojich hrách začal klásť dôraz na dôležité sociálne a spoločenské aspekty súvekeho života, opustil žáner veselohier a usiloval sa upozorňovať na morálne a etické problémy doby.

Nový život je dodnes neprávom považovaný za najslabšiu hru v línii Tajovského dramatického diela. Tajovského zámerom bolo vytvoriť hru zo života slovenského ľudu, avšak koncipovanú podľa zahraničných vzorov pre profesionálne divadlo. Hra sa však dočkala len malého ohlasu, pretože sa kritike aj divákovi zdala nemravná. V súčasnosti sa názory na túto hru prehodnocujú a možno povedať, že Tajovský *Novým životom* vytvoril jednu z najdramatickejších a najexpozívnejších ľudových hier v slovenskej dramatickej literatúre. Hra je zasadená do hodnovernej dedinskej reality so skutočnými ľudovými postavami. Vyznačuje sa tragickou témou, hrôzostrašnými situáciami, šokujúcou ľudskou beštialitou a ponurou atmosférou. V konečnom dôsledku hra pôsobí ako dokumentárna reprodukcia skutočného životného príbehu v reálnom slovenskom prostredí. Nenachádza sa v nej nič vyfabulované či vykonštruované, a ide tak skôr o tzv. ľudský dokument v zmysle naturalistickej školy ako o typickú realistickú drámu.

Dej

Dej *Nového života* je zasadený do súčasnej slovenskej dediny a odohráva sa v priebehu jedného roka. Dejová línia hry je založená na tradičnom motíve hier z ľudového prostredia tohto obdobia, a to na motíve núteného vydaja. Hlavnými postavami sú: Matúš Jahoda (richtár), Kata Jahodová (richtárova žena), Anička Jahodová (dcéra), Martin Chvojko (Aničkin milý) a Pišta Bunčák (žandár). Hlavnou témou prvého dejstva, odohrávajúceho sa v auguste, je vydaj Aničky Jahodovej za popanšteného žandára Pištu Bunčáka, do ktorého ju tlačí jej matka Kata. Proti tomuto zväzku je nielen richtár, ktorému sa žandár nepozdáva, ale aj Anička, pretože má rada chudobného Martina. Ten však nespĺňa matkine majetkové predstavy. Kate Jahodovej imponuje skôr podlízavý žandár, ktorý sa o Aničku zaujíma len zo zisťujúcich dôvodov a robí si záľusok na richtárov majetok. Matka je očarená najmä Pištovým vystupovaním a vidinou „panštiny“. Nevšíma si výčitky svojho muža a Aničke sa vyhráza najskôr štvrtým príkazom: „A keď mňa, mater svoju, nepočúvaš, zabúdaš na štv-

tý príkaz boží“¹ a potom aj bitkou. Anička sa spočiatku bráni matkinmu zámeru aj dôvernostiam zo strany úlisného nápadníka, ale nakoniec sa podvolí Katinej vôli v naivnej nádeji, že zomrie skôr, ako dôjde k svadbe. Tajovský tak uvádza na scénu jeden zo základných dramatických konfliktov hry, a to „rozpor medzi túžbou a poslušnosťou dieťaťa“², ktoré sa musí podriadiť rodičovskému príkazu. Anička v zúfalstve dokonca požiada Martina, aby jej pomohol zomrieť. V smrti vidí jediné východisko a záchranu pred životom v nešťastnom manželstve. Martin to však nedokáže urobiť a Aničkinu prosbu odmietne. Následne sa dostáva do bitky s Pištom, za čo ho ten nechá zatvoriť. Celú situáciu najťažšie prežíva richtár, ktorého na jednej strane trápí choroba a na strane druhej Aničkina narážka na smrť, prebúdajúca jeho svedomie. Výčitky trápiace Matúša Jahodu, ktorých pôvod je v prvom dejstve zahalený tajomstvom, vytvárajú druhý dramatický konflikt hry.

Druhé dejstvo sa odohráva o päť mesiacov neskôr, na fašiangy, a zobrazuje radikálnu zmenu pomerov v richtárovej rodine. Sedliacky dom je „popanštený“ a vládnu v ňom nové pomery. Pišta Bunčák sa nakoniec do rodiny Jahodovcov priženil a gazdovstvu zvrchovane vládne. Manželstvo však nie je šťastné. Pišta odišiel od žandárov, nepracuje a v kartách už stihol prehrať časť richtárovho majetku. Vystupuje ako sukničkář a násilník, vďaka čomu sa ho pomaly začína obávať aj samotná Kata, hoci mu stále nedokáže nič odoprieť. Obaja čakajú na peniaze, ktoré richtár získal pred rokmi podvodom pri komasácii. Matúš Jahoda mu však neplánuje dať nakradnuté peniaze, ale chce ich vrátiť občanom, ktorých o ne pripravil. Peniaze sa tak stávajú hybnou silou Pištovho následného konania. Je rozhodnutý získať od richtára plnú sumu, ktorú potrebuje na financovanie svojho nákladného života a vyplatenie dlhov, v čom ho Kata Jahodová naďalej slepo podporuje. Keď jej richtár odmietne dať peniaze pre Pištu, začne sa mu vyhrážať smrťou: „Ako ja tu stojím, nebudem ťa brániť, ako som ťa dosiaľ. Ba by ťa otrávil sama!“³ Matúš však neustúpi a odhodlaný odchádza do dediny vrátiť nakradnutý majetok. V tej chvíli sa z väzenia vracia fyzicky aj psychicky zničený Martin. Túži byť opäť s Aničkou, ale tá ho odmieta. Ako vydatá žena je viazaná spoločenskými konvenciami a cíti povinnosť zachovať

1 TAJOVSKÝ, Jozef Gregor: *Nový život*. Bratislava : Diliza, 1960, s. 16

2 BEŇOVÁ, Juliana: Jozef Gregor Tajovský. In ŠTEFKO, Vladimír. *Dejiny slovenskej drámy 20. storočia*. Bratislava : Divadelný ústav, 2011, s. 85.

3 TAJOVSKÝ, Jozef Gregor. Tamže, s. 35.

si „*statočnosť pred svetom a samou sebou*“⁴ aj na úkor vlastného nešťastia. Anička naďalej ostáva v centre útokov nielen zo strany muža, ale aj matky, ktorá ju upodozrieva z nevery: „*Však ti už prišiel. Nedbala by si tohto vyhnať a Martinka si vziať. Čo tebe muž, keď ti frajer prišiel! Fúj, fúj!*“⁵ Najväčšiu explozívnu silu dosahuje druhé dejstvo v momente, keď sa brutalita a násilie stupňujú a vyúsťujú v poslednom výstupe. Po návrate richtára domov sa na scéne objavuje opitý Pišta a dozvediac sa o richtárovom zámere, v zúrivosti ho bodne nožom a zabije. Jeho záverečná replika: „*Toto som ti mal už dávno urobiť!*“⁶ potom len dokresľuje jeho bezcitnosť.

Záverečné tretie dejstvo sa odohráva rok po prvotných udalostiach, v júni, v úplne odlišnej atmosfére. Richtárov dom je zbavený „panštiny“, Pišta je vo väzení a v izbe sa už nenachádza nič z predchádzajúceho blahobytu: „*Javisko chudobnejšie ako v prvom dejstve, bez všetkých ozdôb druhého dejstva.*“⁷ Jediné, čo pribudlo, je kolíska. Anička sa stará o choré dieťa a o Pištovi, ktorý je stále jej mužom, sa z listu dozvedá, že zahynul pri bitke so spoluväzňami. Zmenu vidieť aj na richtárke, ktorá je už len tieňom predchádzajúcej ženy: „*Kata stratila živosť pohybu i života, ostarela.*“⁸ Po Matúšovej smrti z nej ostala len zlomená a utrápená matka. Na scénu prichádza aj Martin Chvojka, ktorý sa chystá odísť do Ameriky a naposledy sa pokúša presvedčiť Aničku, aby sa pokúsili nadviazať na ich predchádzajúci vzťah. Tá ho však znova odmieta, pretože sa stále cíti byť zviazaná svetskými pravidlami: „*Ved' ma svet roznesie, že si ty už otvoril u nás dvere. Ja si toho nežiadam.*“⁹ Tragiku rodiny dovršuje smrť Aničkinho syna, ktorý bol jediným zmyslom jej života. Až v tomto momente obe matky, vlastná aj Martinova, ju presvedčia, aby sa pokúsila začať s Martinom „nový život“.

V roku 1922 však Tajovský podstatnú časť *Nového života* prepracoval. Upustil od prílišnej prepiatosti postáv, obmedzil spomaľujúco pôsobiace odbočenia a epizodické prvky. Taktiež tým, že konkretizoval vinu Matúša Jahodu, hlbšie prenikol do jeho svedomia. Najväčšou zmenou

4 Tamže, s. 41.

5 Tamže, s. 35.

6 Tamže, s. 52.

7 Tamže, s. 53.

8 Tamže, s. 54.

9 Tamže, s. 57.

však prešiel posledný výstup tretieho dejstva. V pôvodnej verzii do rozhovoru mladých zasiahnu obe matky a Anička na Martinov odchod reaguje slovom aj gestom. Výstup zahŕňal aj dlhé Martinove vyznanie či požehnanie vzťahu od oboch matiek, vďaka čomu záver hry pôsobil skôr ako prehnaný slávnostný akt a nie ako vnútorná dráma, ktorú Tajovský zamýšľal. V upravenej verzii zatlačil všetko konvenčné do úzadia, úplne rezignoval na slovný prejav a nahradil ho symbolickými gestami. Tajovský tieto zmeny urobil nielen pod vplyvom nastupujúcich modernistických tendencií v slovenskej dráme, ale aj z dôvodov čisto praktických, keďže mu šlo o čo najväčšie priblíženie hry súdobému publiku.

Postavy

Pre slovenskú drámu toho obdobia bol v hlavných úlohách charakteristický výskyt skôr pasívnych ženských postáv. Anička Jahodová však už do tejto schémy nezapadá. Už od začiatku hry sa snaží bojovať proti matkinmu rozhodnutiu vydať ju za popanšteného žandára. Preto je divácky veľmi prekvapivé, že v závere prvého dejstva sa nakoniec poddáva jej vôli a so svadbou súhlasí. Kata jej v podstate ani nedáva na výber. Anička si môže zvoliť len medzi životom v meste alebo na dedine, ale vždy s Pištom: „*Kata: [...] je ti na výber; alebo pôjdeš do mesta a budeš paňou, alebo pán Pišta príde k nám, aby ti vo všetkom bolo po vôli.*“¹⁰ Anička si uvedomuje, že žiadnu možnosť výberu v skutočnosti nemá: „*To je výber? To je vôľa, rozkaz rodiča!*“¹¹ a proti vôli rodiča nedokáže bojovať: „*Nuž dobre! Čo si počnem v tomto svete? Utekala by stadeto a azda ušla záhube, ktorá ma iste očakáva. Ale matka, matka, rodič môj to chce. [...] Ale keď matka moja na tom tak nájstojá, všetko mi je jedno: tak alebo tak peklo znášať.*“¹² Vo vzťahu k matke, Pištovi či Martinovi Anička neprejavuje žiadnu sentimentálnosť. Svoj pomer k Martinovi však musí nanovo vyriešiť v každom dejstve. Robí tak vždy uvedomele a citlivo, prihliadajúc viac na to, čo povie svet ako na vlastnú túžbu: „*Čo by bolo potom? A cieľa svojho by sme pred svetom predsa nedošli. Ved' on by azda ani nežiarlil – má iné, skorej by šiel svetom, ale svet povedal by, že ja som ho vyštvala.*“¹³ Svoje pravé city k Martinovi skrýva, hoci jej man-

10 TAJOVSKÝ, Jozef Gregor. Tamže, s. 17.

11 Tamže.

12 Tamže, s. 17 – 18.

13 Tamže, s. 40.

želské utrpenie má nielen duševné, ale aj fyziologické korene. Anička na scéne hovorí o veciach, o ktorých dovtedy žiadna iná ženská postava v slovenskej dráme otvorene nehovorila: „...*len keby mi aspoň pokoj dal a moje telo netrýznil. Mňa nevýslovný hnus nadíde, vo mne všetko skypí, keď sa ma len tkne, ale či si pomôžem, keď taký zákon sveta.*“ Tajovský sa dotkol veľmi citlivej témy – vzťahu medzi mužom a ženou. Ako jeden z mála slovenských autorov v *Novom živote* odкрýva problematiku fyzického násillia, vynúteného sexu, nevery a ponižovania žien v manželstve: „*Anička: Nemuč ma, nemuč; choď si za tvojimi. Pišta: Dnes si ty moja. Iné zas inokedy. (Zvrátil ju na posteľ, bozká ju.). Anička: Pušť ma, surovec! (Driape sa.). [...] Pišta (Odplúje): Surová a sprostá ženská! [...] Anička: Nuž udri, nebude to po prvý raz. Pišta: Vždy, keď zaslúžiš, lebo pysk máš jedovatý – i s tvojím ňančkom, čo nemôže – (tichšie) zdochnúť.*“¹⁴ Takéto priznanie muselo v tej dobe pôsobiť veľmi odvážne a pravdepodobne bolo jednou z príčin, prečo sa *Nový život* zdal kritike aj divákovi nemravný. Aničkina tragédia vrcholí v poslednom dejstve, keď vidí, ako jej syn pomaly umiera. Jej nárek a prihováranie sa umierajúcemu dieťaťu v poslednom dejstve buduje Tajovský na „paralelizme skutočného stavu a jeho prenášania do metaforického obrazu“¹⁵: „*Kamže sa mi podel, môj poklad drahý? Števkó, Števkó môj, mamička tvoja ťa volá, vezmi si ju so sebou! Čože ona bude robiť bez teba? Všetky kvietky kvitnú a môj uvädol. Môj svet zarmútený!*“¹⁶ Napriek tomu však dokáže začať „nový život“ a „*podáva ruku Martinovi.*“¹⁷

Kata Jahodová je výraznou ženskou postavou hry. Richtárkin charakter je od začiatku jednoznačne vyhranený, a keď sa objaví možnosť lepšieho života, Kata sa tejto šance neváha chytiť a už ju viac nepustiť. Príbeh richtárky tvorí priamu paralelu k príbehu jej zaťa. Kata, zaslepená vidinou zlepšenia si spoločenského statusu, sa v prvých dvoch dejstvách snaží stotožniť s úlisným zaťom a všemožne ho podporovať. Ona je osobou, ktorá dotlačí Aničku k definitívnemu rozhodnutiu. Neváha sa postaviť ani svojmu mužovi a vydaj dcéry berie do vlastných rúk: „*Keby to bol syn, hej; ale dcéru si ja vydám.*“¹⁸ Tajovský ukazuje, akú úlohu mala v skutočnosti žena pri riadení

14 TAJOVSKÝ, Jozef Gregor. Tamže, s. 40 – 41.

15 BEŇOVÁ, Juliana. Tamže, s. 86.

16 TAJOVSKÝ, Jozef Gregor. Tamže, s. 61.

17 Tamže, s. 63.

18 Tamže, s. 4.

domácnosti a dokazuje existenciu matriarchátu v tradičnej slovenskej sedliackej rodine. Kata sa stáva hlavným pôvodcom nešťastia nielen vlastnej dcéry, ale celej rodiny. Napriek všetkým, ktorí sa snažili Aničku ovplyvniť, práve rozhodnutie jej matky malo najväčšiu váhu a Kate sa podarilo všetky vznesené námietky umlčať už v zárodku. Už v druhom dejstve však vidieť následky jej konania, ktoré si pomaly začína uvedomovať aj ona sama. Katin vplyv na dcéru však stále nestráca na sile a naďalej na Aničku vyvíja psychologický nátlak. U richtárky dochádza k zmene postoja až po Matúšovej smrti, ktorá ju privádza k mravnému precitnutiu. Z manipulátorky a hlavnej strojkyně nešťastia vlastnej rodiny sa stáva zlomená žena. V poslednom dejstve sa objavuje už ako nová, premenená postava. Túži odčiniť všetko, čo vo svojej zaslepenosti napáchala: „*Ale ktože vedel, aký je a aký bude, a keď bolo zle, vždy sľuboval... [...] Nešťastie čakalo na nás všetkých. [...] Ja zaslepená žena a mati... [...] Teraz. Azda sa nikdy dosť nenaplačem a nemamodlím. Nie že sme pri skrivodlivom i o spravodlivé prišli, ale že neviem, čo si počať, aby mi a vám odčinila krivdu.*“¹⁹ Dôsledky jej konania už ostávajú nezvratné. Kata zlyhala hneď niekoľkonásobne – ako manželka, keď nestála po boku zomierajúceho muža; ako matka, keď dotlačila Aničku k manželstvu s násilníkom, udržiavala ju v ňom, a v neposlednom rade ako človek, pretože nedokázala odolať pokušeniu panského života.

Pišta Bunčák je hlavnou mužskou, ale zároveň najnegatívnejšou postavou hry. Z jeho prehovorov možno vyčítať hlavné charakterové znaky jeho povahy – vypočítavosť, egoizmus – ktoré tvoria predzvesť nešťastia v budúcom manželstve. Túžba po richtárovom majetku ho úplne ovládala. Vďaka vidine peňazí sa nebráni manželstvu s prostým dievčaťom: „*Ja by som najradšej len tých osemtisíc a dievča – no tak; ale keď to nejde, iba za manželstvo, ani tak nie je to na zahodenie. Že je sprostá, čo po tom; v koči ju voziť nebudem a ľahšie sa dá ošialiť.*“²⁰ Toto spojenie vníma len ako nutné zlo, ktoré ho dovedie k vytúženej odmene. Pišta má všetky znaky skutočného, ale spoločensky plastického človeka. Striedaním zamestnaní sa usiloval nájsť pre seba takú formu životnej existencie, ktorá by mu materiálne vyhovovala. Ako zať majetného richtára žije príživníckym a márnotravným životom. Voči Aničke je chladný, ľahostajný a svoju bezcitnosť prejavuje v každej scéne. V nemorálnej povahe a následnom páde Pištu Bunčáka Tajovský v konečnom dôsledku zobrazil súdobý problém slovenskej spoločnosti – túžbu po panskom živote.

19 Tamže, s. 55 – 56.

20 TAJOVSKÝ, Jozef Gregor. Tamže, s. 10.

Zmýšľanie a správanie richtára Jahodu, na rozdiel od jeho ženy, už neovládajú nízke majetnícke pudy. Snaží sa svadbe svojej dcéry a žandára zabrániť, ale oslabený chorobou, zlomený a nešťastný, to nedokáže. Matúš Jahoda predstavuje varovný prst, ktorý má odvrátiť budúce nešťastie, ochrániť Aničku pred blížiacou sa katastrofou. Hoci richtár sám prechádza mravnou obrodou, vďaka ktorej oľutuje svoj zločin a rozhodne sa ho napraviť, Tajovský v jeho prípade nepristupuje k idealizovanej predstave o odmene z pokánia. Po oľutovaní a napravení hriechu nedochádza k odpusteniu, ale k zdanlivo ešte väčšiemu trestu. Matúš Jahoda zomiera násilnou smrťou rukou vlastného zaťa. Za svoju vinu tak platí až neprimerane veľkú cenu. Tajovského zámerom však nebola snaha vykresliť richtárovu smrť ako spravodlivý trest, ale ako pravdivý „dokument“, v ktorom ani vnútorný zlom a mravná premena postavy nedokáže zvrátiť sled udalostí. Zároveň Tajovský na javisku otvára novú tému ekonomických machinácií a podvodov, takých častých na slovenskom vidieku.

Martin Chvojka nepredstavuje v hre ťažiskovú postavu a v príbehu mu pripadá skôr sekundárna úloha. Ako postava nemá veľký vplyv ani na jeden z odohrávajúcich sa príbehov. V jednotlivých dejstvách síce prejaví istú aktivitu, avšak tá sa míňa účinkom.

Tajovský založil *Nový život* na pomerne brutálnych a tragických životných faktoch, ktoré sa v dovtedajších slovenských hrách nevyskytovali: vražda (priamo na javisku) a umieranie dieťaťa na javisku (takmer počas celého tretieho dejstva). Práve v autentickom zobrazení smrti vidieť inšpiráciu naturalistickou školou, ktorá sa pokúšala o systematické a čo najobjektívnejšie zachytenie skutočnosti vrátane smrti. V poslednom dejstve Tajovský zobrazil kruté detaily umierania Aničkinho syna. Čitateľ má možnosť detailne sledovať „ako mu vykrivuje tváričku [...] ako ho natahuje, ako [...] ho morí“²¹, vidieť „ručičky studené, očká stĺpkom...“²² Ponurú atmosféru hry podtrháva aj pochmúrna, zlovestná a bezútešná atmosféra, do ktorej je zasadená, čo sa prejavuje aj rôznou mierou násillia, agresivity a kriminality. Hra vyniká aj psychologickou hĺbkou, ktorú dal Tajovský jednotlivým postavám a situáciám.

Každé dejstvo *Nového života* pojednáva o inom probléme a jednotlivé časti zodpovedajú odlišným obdobiam v živote hlavnej protagonistky: prvé dejstvo zobrazuje dievčenské utrpenie Aničky, keď ju matka prinúti

21 TAJOVSKÝ, Jozef Gregor. Tamže, s. 53

22 Tamže, s. 59.

vydať sa za nenávideného žandára; druhé dejstvo je obrazom manželského utrpenia, keď je nútená žiť s násilným a jej odporným človekom a tretie dejstvo je ukážkou utrpenia ženy-matky, ktorá prichádza o dieťa. Tajovského v rámci horizontálnej tematicko-dejovej výstavby hry už nezaujímá príbeh končiaci „pri oltári“, ale to, čo nasleduje po svadbe. Vo vertikálnej časti výstavby tvorí Aničkin príbeh len jednu z viacerých možných tematických vrstiev *Nového života*. Vytvára dejový podklad celej hry, na ktorý sa viažu ďalšie dva: „Pištov príbeh gradujúci ústrednú akciu do tragickej krivky“²³ a príbeh richtára Jahodu pôsobiaci ako kontrastná paralela. Zatiaľ čo u Pištu prechádza príbeh postupne jednotlivými polohami bezcitnosti a neľudskosti, vyvrcholiac totálnou deštrukciou, u richtára dochádza k vnútornému zlomu a mravnej katarzii, ktorá sa navonok prejavuje jeho úsilím odčiniť zločiny, aj za cenu straty vlastného majetku. Práve vďaka tomuto kontrastnému momentu je možné Tajovského *Nový život* chápať ako ideovo-žánrovú paralelu na Tolstého hru *Vláda tmy* (1886). Obaja autori totiž sledovali rovnaký cieľ. Témou zločinu a pokánia chceli čo najviac zasiahnuť mravné cítěnie súdobého publika.

Tajovský využíva najmä opisný a ilustratívny dialóg a viaceré motívy musí pred rozohratím príbehu najskôr podrobne uviesť, pretože vtedajšie obecnstvo si vyžadovalo explicitné vysvetlenia a priame ukážky. Napriek tomu je záver hry po roku 1922 už otvorený, plný symbolov a inotajov, čím ostáva nedopovedaný. Prínos *Nového života* oproti iným dovtedajším hrám možno vidieť najmä v expozícii, budovaní dramatického konfliktu a charakterizácii postáv. Do popredia vystupuje hlavne psychologická hĺbka jednotlivých charakterov, podtrhávajúca inovatívnosť hry. Tajovský otvára tému „zločinu a pokánia“ a prináša na javisko nový typ postavy, mužskej aj ženskej, ktorá už nemá potrebu zakrývať, čo je verejne známe (manželstvo bez lásky, mamonárstvo, nevera, násilie na ženách či samotné postavenie žien v manželstve). Zobrazuje viaceré dobové problémy slovenskej spoločnosti, a to nielen stupňujúcu sa priepasť medzi spoločenskými triedami, ale aj mamonárstvo, klamstvo, bezcitnosť, defektné rodinné vzťahy, mravnú zvrhlosť a násilie. Tajovský odhaľuje skutočné pomery mnohých sedliackych rodín, skryté za dverami domov a pretrpené mlčaním. Poukazuje na túžbu vyrovnáť sa „panskému“ svetu, v ktorej vidí pravý dôvod rodinných problémov, tam, kde na to neboli prirodzené podmienky.

23 PAŠTEKA, Július: *Slovenská dramatika v epoche realizmu*. Bratislava : Tatran, 1990, s. 194.

Nový život v konečnom dôsledku vyznieva ako usvedčujúci morálno-sociálny doklad o súvekej slovenskej dedine a spoločenských pomeroch. Napriek svojej očividnej inšpirácii naturalistickou školou si však stále zachovávala realistickú podobu. Tajovský sa pri jej vytváraní obmedzil len na reprodukčné prostriedky a nepriečil sa zaužívaným konvenciam.

LITERATÚRA

TAJOVSKÝ, Jozef Gregor: *Nový život*. Bratislava : Diliza, 1960. 63 s.

PAŠTEKA, Július: *Slovenská dramatika v epoche realizmu*. Bratislava : Tatran, 1990. 408 s.

BEŇOVÁ, Juliana: Jozef Gregor Tajovský. In ŠTEFKO, Vladimír (ed.): *Dejiny slovenskej drámy 20. storočia*. Bratislava : Divadelný ústav, 2001, s. 71 – 114.

Mgr. Katarína Cupanová
Ústav slovenskej literatúry SAV
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: katarina.cupanova@savba.sk

Balada v romantizme (Ján Botto: Žltá ľalia)

Práca s textom – modelová hodina

Jana Pácalová,

Ústav slovenskej literatúry SAV

Predkladaný text nebude literárnohistorickou analýzou literárneho diela, ale pomôckou (návodom), ako na hodine pracovať s textom. Cieľom je interpretácia vybraného diela s ohľadom na literárnohistorický a literárnoteoretický kontext, t. j. ukázať súčasne charakteristické znaky romantizmu a charakteristické znaky balady. V závislosti od výberu konkrétneho textu, pri takomto type prístupu slúži dôsledná analýza literárneho textu modelovo: v prípade Žltej ľalie môžeme pars pro toto ukázať, aký je romantizmus, aj aký je žáner balady.

Na zápis použijem schému komentovaných bodov: text uvedený v každom bode v rámečku môže učiteľ použiť ako samostatný powerpointový slide, prípadný komentár ponúka zdôvodnenie, vysvetlenie, typy na prezentáciu alebo ďalšie možnosti rozšírenia diskusie.

1

Balada

- Výraz balada má románsky pôvod,
- objavuje sa najprv v staroprovensálskom prostredí v 12. storočí, kde označoval pieseň k tancu (sloveso balar od lat. balare = tancovať), etymológia alternatívne uvádza keltské gwaelawd = označenie staroanglickej epickej piesne;
- slov. tvar je prevzatý prostredníctvom nem. z angl. → baladický = trúchlivý, ponurý, desivý, tajomný.

Formálne znaky:

- Kratšia lyrickoepická báseň s tragickým vyvrcholením
- Zlučuje všetky tri literárne druhy (L + E + D) do jedného útvaru

(= výborný materiál na „školské“ ukávanie druhových vlastností; hierarchia LD v rámci jedného textu je historicky aj autorsky značne premenlivá)

- Dôraz na komorné drámy z okruhu milostných a rodinných vzťahov, tragické zvraty ľudskej existencie, často ľudské vášne, ktoré ústia do zločinu, a následný trest
- Hrdina zväčša obyčajný človek, postavy sú typizované s výrazným konštantným znakom
- Spravidla jedna zápleтка – vstup in medias res – silne dramatický dej, zhustený, medzerovitý, často dialogizované pasáže, rýchly spád, gradácia a úsečný záver
- Strofický verš, kombinácie rôznych rozmerov a refrénu, opakovanie motívov, často triadická kompozícia ako v rozprávkach
- Mimovoľný alebo zámerný naivizmus a primitivizmus býva v balade
- formou nadväzovania kontaktu s predstavami a mýtmi folklórneho sveta (myslenia),
- gestom „plebejskej“ dištancie voči artistickej štylizácii.

Členenie balady:

- folklórna („ľudová“) – súčasťou bol nápev,
 - pololudová – kramárska balada/pieseň,
 - umelá (literárna).
- Uvedené základné znaky balady platia úzko pre baladu romantickú = nosný žáner romantizmu, vznikajúci ako reakcia na klasicizmus a osvietenstvo – oživený vzťah k mýtu + záhrobné motívy
 - Vývoj smeroval k stotožneniu básnika s folklórnym podaním, symbolickému a mýtickému výkladu nadprirodzených javov
 - Iniciátor: Thomas Percy: Pamiatky starodávnej anglickej poézie (1765) → adaptácie ľudových balád z 15. – 17. storočia

James Macpherson: Ossianove básne (1765)

Johann Gottfried von Herder: Ľudové piesne (1778-1779) – baladu prezentoval ako podstatný úkaz folklórnej poézie → inšpirácia pre spisovateľov v autorskej tvorbe (napr. v Anglicku tzv. jazerní básnici – Samuel Taylor Coleridge, Robert Burns)

Zakladateľ nemeckej umelej balady Gottfried August Bürger (1747-1794) → typ burgerovskej balady príznačný pre literatúry európskeho romantizmu

Komentár:

Vstup do problematiky zo žánrového hľadiska a v priereze historického vývoja žánru.

Nasmerovať pozornosť na znaky balady (v základných bodoch), na koľko sa s nimi bude ďalej pracovať.

2

Kto/čo je revenant?

Komentár:

Vzbudenie záujmu o tému analyzovanej balady. Žiaci pravdepodobne nebudú vedieť odpovedať. Pred tým, než im odpoviete, je vhodné pustiť filmovú ukážku – adaptácia balady Karla Jaromíra Erbena Svatební košile (dĺžka necelých 11 minút).

Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=TbxjRzf0-pQ>

Po tom, ako si žiaci pozrú ukážku, sa opäť spýtať, či na základe nej vedia povedať, kto/čo je revenant.

3

Revenant:

- mŕtvy, ktorý sa vráti do sveta živých (vampír, zombie)
- známy z mytológie, folklóru, v literatúre obľúbený najmä v romanizme a modernizme
- v súčasnosti najmä braková literatúra, filmy, hry atď.

Viete uviesť príklady v jednotlivých oblastiach?

Komentár:

Do slidu je vhodné zaradiť niekoľko zaujímavých výtvarných ukážok, do vyhľadávača stačí zadať príslušné slovo.

4

Tzv. lenórska látka:

Pomenovanie podľa „zakladajúcej“ balady Lenóra (1774) G. A. Bürgera

V ukážke: Karel Jaromír Erben (1811–1870): Svatební košile (Kytice z pověstí prostonárodních, 1843) → špecifický záver (zmierlivý, hrdinka neumiera)

V slovenskom prostredí: August Horislav Škultéty (1819–1892): Mŕtvy frajer (Prostonárodné slovenské povesti, 1882) → prozaická forma, motív čarovania

Komentár:

Návrat k filmovej ukážke. Charakteristika tejto látky ako tzv. „lenórskej“ (vysvetliť pôvod prívlastku). Podstatou látky je návrat mŕtveho milého na žiadosť milenky do sveta živých, charakteristickým prvkom strašidelná cesta na cintorín. Bürger aj Erben zvolili formu básne, baladická látka však môže byť spracovaná aj vo forme prózy (Škultétyho Mŕtvy frajer). Aktuálne veľmi modernú a pôsobivú adaptáciu pripravili českí výtvarníci – forma komixu (<https://www.ceskygrimm.cz/>).

5

Základné znaky „lenórskej“ látky:

- Postavy: mladí milenci, ktorí si sľúbia večnú lásku
- Ženská protagonistka si vyprosí/vymodlí (u Škultétyho čary) návrat milého → ťažisko zobrazenia v jej prežívaní
- Vracia sa k nej umrlec, ktorého svojou prosbou vyvolala/vyčarovala z hrobu
- Prostredie: bezpečie príbytku dievčaťa vs. cintorín/hrob umrlca
- Charakteristický prvok v spracovaní látky dominantný v rozprávaní: cesta na cintorín → cval na koni → dievča stráca veci, ktoré si so sebou vzalo + uvedomuje si, že s milým niečo nie je v poriadku → zistenie, že je mŕtvy a chce si ju vziať do hrobu
- Dramatický obraz cvalu podporuje obraz prírody (zlovestnosť, pochmúrnosť)

Komentár:

Vhodné je pristaviť sa pri jednotlivých znakoch a konkretizovať ich na základe filmovej ukážky, aby si ich žiaci lepšie upevnili.

Teraz dostanú na papieroch text Bottovej balady (Príloha 1).

6

Prečítajte si ukážku.

- Porozumeli ste všetkým slovám? Viete, čo je čistec? Prečo muž posielal ženu po čistec? Čo znamená slovo neniekať? Čo robila žena, keď neniekala? Čo sú to kolimahy?
- Niekoľkými vetami prerozprávajte príbeh/dej. O čom hovorí? Čo je témou básne?
- Ide o baladu? Ktoré zo základných znakov balady ste tu identifikovali? Pri rozprávaní môžete postupovať podľa schémy základných znakov balady (jednotlivé „nálezy“ – argumenty doložte ukážkami z textu):
 - Kratšia lyrickoepická báseň s tragickým vyvrcholením
 - Zlučuje všetky tri literárne druhy (L + E + D) do jedného útvaru
- Z textu vyberte ukážky/znaky/prvky svedčiacie o jednotlivých literárnych druhoch
 - Dôraz na komorné drámy z okruhu milostných a rodinných vzťahov, tragické zvraty ľudskej existencie, často ľudské vášne, ktoré ústia do zločinu, a následný trest
 - Hrdina zväčša obyčajný človek, postavy sú typizované s výrazným konštantným znakom
 - Spravidla jedna zápleтка – vstup in medias res – silne dramatický dej, zhustený, medzerovitý, často dialogizované pasáže, rýchly spád – gradácia a úsečný záver
 - Strofický verš, kombinácie rôznych rozmerov a refrénu, opakovanie motívov a často triadická kompozícia ako v rozprávkach

7

V ukážke nájdite a odpovedzte:

- **Obraz revenanta.**
 - Aké prostriedky využíva básnik na jeho zobrazenie?
- **Prečo sa revenant vracia na svet/čo vyvolá jeho príchod? Prerozprávajte podstatu.**
 - Akými prostriedkami zobrazuje básnik jeho príchod?
 - Kto o ňom v básni hovorí (Rozprávač? Postava?) a ako?
 - Odlišuje sa podľa vás revenant z tejto básne zo spracovania u Erbena (Bürgera, Škultétyho)? Ak áno, čím/v čom?
- **Pozrite sa na postavu ženskej protagonistky v tejto básni. Ako/čím sa líši od ženskej hrdinky u Erbena (Bürgera, Škultétyho)?**
 - Koho k sebe volá? Na koho čaká?
- **Akú funkciu plní v deji tretia postava? Kto ňou je?**
 - Prečo básnik „potreboval“ túto postavu od Erbena (Bürgera, Škultétyho)?
 - Prečo básnik zvolil pre stvárnenie tejto postavy fantastický motív?
- **Ako by ste pomenovali základný konflikt v básni? O čo tu ide? Pokúste sa porovnať ho s konfliktom v Svatební košili.**
- **Dokázali by ste pomenovať, o čo básnikovi v tejto básni ide? Aké poslanstvo tľmočí?**

8

Na základe porovnania s klasickým stvárnením „lenórskej látky“ v básni Svatební košile formulujte, čo (v akej podobe) platí pre túto báseň:

Postavy: mladí milenci, ktorí si sľúbia večnú lásku.	Postavy...
Ženská protagonistka si vyprosí/vymodlí (u Škultétyho čary) návrat milého → ťažisko zobrazenia v jej prežívaní.	Ženská protagonistka...
Vracia sa k nej umrlec, ktorého svojou prosbou vyvolala/vyčarovala z hrobu.	Vracia sa...
Prostredie: bezpečie príbytku dievčaťa vs. cintorín/hrob umrlca.	Prostredie/priestor...
Charakteristický prvok v spracovaní látky dominantný v rozprávaní: cesta na cintorín → cval na koni → dievča stráca veci, ktoré si so sebou vzalo + uvedomuje si, že s milým niečo nie je v poriadku → zistenie, že je mŕtvy a chce si ju vziať do hrobu.	Charakteristický prvok dominantný v rozprávaní...
Dramatický obraz cvalu podporuje obraz prírody (zlovestnosť, pochmúrnosť).	Dramatický obraz vytvára/zosilňuje...

Komentár k bodu 6 až 8:

Časť s otázkami a úlohami v bodoch 6 až 8 (príloha 2) je vhodné vytlačiť a dať žiakom k dispozícii spolu s textom básne.

Interpretácia básne je postupná, na základe krokov formulovaných ako samostatné úlohy. Žiaci uplatňujú porovnanie so stvárnením tejto

látky u Erbena, presnejšie s jej filmovou adaptáciou. Porovnanie napomáha porozumeniu a podieľa sa aj na rozvoji problémového myslenia.

Pri interpretácii tejto básne je dôležitý kontext „archaického“ myslenia, ľudovej viery v mágiu. Dobrým momentom na priblíženie tohto aspektu je motív pochovania manžela pod prah domu. Treba žiakom povedať, že mŕtvych vždy pochovávali obďaleč dediny: aj keď cintoríny sú dnes súčasťou obcí a miest, je to dôsledkom expandujúcej výstavby. V minulosti ľudia dôsledne dbali na oddeľovanie „sveta živých“ od „sveta mŕtvych“, na čo používali systém prechodových rituálov, ochranných opatrení, ktoré mali zabezpečiť, aby sa tieto dva svety nemiešali. (Pripomenúť, že vo filmovej verzii Erbenova hrdinka odhadzovala ochranné prostriedky – krížik po matke, modlitebnú knižku atď., ktoré, kým ich mala na sebe, ju chránili, a s mŕtvym postupovala pomaly, ale keď ich odhodila, moc mŕtveho nad ňou sa zväčšila.) Tým, že Eva pochovala manžela pod prah svojho domu, zásadne narušila tradične chápaný poriadok. Súčasne tým v štruktúre básne dochádza k výraznému posunu proti lenórskej predlohe: keďže mŕtvy muž je pochovaný pod prahom, básnik nemôže použiť prvok typický pre lenórsku látku, ktorý sme videli aj u Erbena – strašidelnú cestu na cintorín (priestorový posun). Tento prvok nahrádza v básni niečo iné: časový posun. Vhodné je nechať žiakov nájsť tú pasáž textu, ktorá vyjadruje z hľadiska plynutia času veľmi pôsobivý obraz zabúdania Evy na mŕtveho Adama.

9

Stojí, stojí mohyla.
Na mohyle zlá chvíľa,
na mohyle trnie, chrastie
a v tom trní, chrastí rastie,
rastie, kvety rozvíja
jedna žltá ľalija.
Tá ľalija smutno vzdychá:
Hlávku moju trnie pichá
a nožičky oheň páli –
pomôžte mi v mojom žiali!

Idú dievky z dediny,
polievajú kvetiny,
polievajú ľalije –

a hrob všetko popije.

Idú chlapci s topory,
sečú ako do hory –
a to trnie i chrastie
jak ho zotnú, tak zrastie.

A ľalija smutne vzdychá:
Hlávku moju trnie pichá
a nožičky oheň páli –
pomôžte mi v mojom žiali!

Hej, stará mať, stará mať!
Vy budete o tom znať –
povedzte nám, keď viete,
čo je to tu za kvietie?

To je, deti, to je tá
Evička tu zakľätá.
Sadnite len okolo,
poviem vám, jak to bolo.

* * *

Stála tu raz chalupčička
samá, samá samučičká.
Stála ona medzi lesy,
jak ľalija medzi plesy;
[...]
Vtom ju pojme do náručia –
on rumenie, ona bľadne:
kohút spieva – víchry zhučia –
i všetko sa vraz prepadne.

* * *

Stojí, stojí mohyla,
na mohyle zlá chvíľa;
na mohyle trnie, chrastie
a v tom trní, chrastí rastie,

rastie, kvety rozvíja
Evka, žltá ľalija.

A spolnoci jej zať mladý
prichodí k nej na vohľady;
vyjde hore na mohylu,
tak on teší svoju milú:
ohnivý dážď na ňu leje
a s ríhotom trnie seje.

A ľalija ťažko vzdychá:
Hlávku svoju trnie pichá
a nožičky oheň páli —
pomôžte mi v mojom žiali.

Komentár:

Žiakom treba povedať, že báseň, ktorú čítali, nedostali úplnú. Predchádza jej úvod a ukončená je záverom, ktoré si môžu prečítať na tomto slide.

10

Ján Botto (1829-1881): Žltá ľalia (1849)

Kompozícia = baladické jadro vložené do baladického rámca → →
→ Prečo?

Ovplyvnil rámec vaše vnímanie samotného baladického príbehu?

Ako?

Je v balade tento rámec potrebný? Nestačilo by ponechať baladu bez neho?

Viete vysvetliť, aký má tento kompozičný prostriedok efekt?

Prečo ho básnik použil?

Zmenil nejaké vyznenie (význam, posolstvo) baladického príbehu? Ak si myslíte, že áno, ako a v čom? Vysvetlite. (Pri úvahách vám môžu pomôcť otázky nižšie.)

- O čom sa hovorí v rámci? Prerozprávajte.
- Kto je rozprávačom v lyrickom rámci? Prečo? – Kto je rozprávačom v baladickom jadre?
- Čo je obsahom lyrického rámca? Prečo? – Čo je obsahom baladického jadra?
- Aký trest hrdinky je zobrazený v rámci? (Porovnajzte s trestom hrdiniek u Erbena, Burgera, Škultétyho.) – Ako bola potrestaná hrdinka v baladickom jadre?
- Viete teraz odpovedať na otázku, prečo autor „potreboval“ tretiu postavu a prečo na tento účel využil fantastickú postavu?

Komentár:

Interpretačne ťažisková časť básne.

Dôraz na posun, ktorý vzniká tým, že básnik baladické jadro vložil do lyrického rámca. Dôležité je, aby žiaci boli schopní postrehnúť a pomenovať, k čomu dochádza, na základe vyššie uvedených otázok.

Je vhodné hovoriť o básni „intímne“, subjektívne, cez optiku ženskej protagonistky (túžba byť lúbená), ktorá je kľúčom k obrazu hrôzy, ktorá plynie z čítania tejto balady: žena má po smrti muža právo nájsť si ďalšieho manžela. Je na tom niečo zlé? Príde vám to nepochopiteľné? Čo zlé urobila Eva? Botto toto právo (byť znovu šťastná, mať partnera) svojej hrdinke odmietol. Prečo? Čo je podstata jej viny? (Rúhanie sa Bohu – túto podstatu, žiakom pravdepodobne nepochopiteľnú, treba vysvetliť: súvisí s náboženským presvedčením, že nikoho nie je možné milovať viac ako Boha – prestúpenie jedného z božích prikázaní, smrteľný hriech.)

11

Romantická balada ako príbeh o vine a treste

- Nové spracovanie lenórskej látky Bottom
 - prehĺbenie a intenzifikácia trestu za prestúpenie božích zákonov = „dvojité“ trest hrdinky smrť/ukončenie pozemského života (obraz v jadre) + večné zatratenie (obraz peklných múk v rámci)
 - dvojakí „príjemca“ príbehu: mladí ľudia v rámci + celá balada čitateľovi (Ako sa líši recepčná stratégia týchto dvoch typov „príjemcov“?)
- Kompozícia → dôraz na „folklórny“ aspekt (tradícia, orálny aspekt, kolektív = hodnoty vysoko vyzdvihované romantikmi, postulované ako ideál)
 - aspekty folklórnych predstáv „ľudu“ (v zmysle tradičného vidieckeho života a svetonázoru) sú súčasťou príbehu napr. pochovanie pod prah ako prestúpenie tradície cintorínu za hranicu sociálneho životného priestoru (t. j. porušenie normy, prechodového rituálu)
- Pôsobenie na čitateľa: autentickosť, dramatizmus, hrôzostrašnosť, napätie → budované systémom prostriedkov na rôznych úrovniach textu:
 - téma, látka
 - literárny druh a žáner (Ako by tento príbeh pôsobil, ak by bol napísaný ako próza?)
 - kompozícia (Ktoré ďalšie kompozičné prostriedky okrem rozčlenenia na baladické jadro a lyrický rámec viete v básni identifikovať?)
 - básnické prostriedky (Ktoré?)

Komentár:

Ťažisko básne: Eva nielen umiera ako ostatné lenórske hrdinky (ich smrťou sa tento typ básní končí), ale aj po smrti je zatratená (obraz jej utrpenia stvárnil Botto v lyrickom rámci).

12

Romantická verzus „ľudová“ balada

■ Kompozícia, strofická a veršová forma + básnické prostriedky → inšpirácia folklórom

■ Dôležitý prvok (nielen tejto) balady = idylické východisko → obraz prostredia, partnerského vzťahu (Viete konkretizovať na ukážkach?) → narušenie idyly vpádom tragickej udalosti → previnením hrdinky je túžba mať nového partnera, doslova „žiť nie na hrobe“

■ Súčasná verzus romantická perspektíva: v podstate previnenia, ktoré z hľadiska skutočného života nevnímame ako previnenie, previnením sa javí pri aplikácii mravných hodnôt, ktoré sú doslovné (t. j. porušenie sľubu vernosti „až za hrob“ v pozadí viera v moc slova, ktorú romantici vnímali ako absolútnu → odtiaľ napr. v rozprávkach zakliatie slovom a odkliatie mlčaním ako najťažší trest a najťažší spôsob odklínania.)

■ Autorské uchopenie látky, ktoré je komplikovanejšie, štruktúrovanejšie, využívajúce navrstvenie, zdvojenie, znejednoznačnenie, čo výrazne rozširuje interpretačné možnosti básne:

- napr. Eva čaká na svojho milého – ktorého, keď sú dvaja – tomu, ktorému sľúbila večnú vernosť (a tento si po ňu v zhode s lenórskou *látkou aj prichádza*), alebo toho „nového“, ktorý jej bude, ako sa dozvieme z *lyrického rámca, manželom naveky?*
- spojenie jadra a rámca → podobne *Zakliata panna vo Váhu a divný Janko* (1844) od Janka Kráľa (Kráľ ide vo svojom postupe ešte „ďalej“ napr. formálne – na rozdiel od *Bottu* lyrický rámec spracováva uvoľňujúcim sa veršom, na svoju dobu veľmi moderne + vedie polemiku s tradičným chápaním hodnôt, ako aj spochybnením „logiky“ baladických príbehov, je „pohrávaním sa“ s rôznymi perspektívami, svetonázorom, hodnotami).

Komentár:

Možný literárnohistorický exkurz do problematiky. Romantické básne, ktoré sú výrazne inšpirované folklórom nielen látkou a obraznosťou, ale nápadne básnickými prostriedkami, jazykom, strofickou a veršovou formou atď., sa nám môžu zdať príliš jednoduché, naivné, „ľudové“. *Botto* túto báseň nenapísal týmto spôsobom preto, že inak („zložitejšie“, „umeleckejšie“) písať nevedel, ale preto, že práve takéto

spôsob písania bol v polovici 19. storočia moderný, bol „in“ aj „cool“ (s prípadným vysvetlením dôvodov).

Príloha 1

Stála tu raz chalupčička
samá, samá samučičká.
Stála ona medzi lesy,
jak ľalija medzi plesy;
a v nej mužík so ženičkou,
ako holub s holubičkou.
Žili si tu v zime, v lete,
nevedeli nič o svete –
žili si tu sami dvaja,
jak dakedy vprostred raja
sám Adamček, sám s Evičkou
ako holub s holubičkou.

Hej, Evička, anjel biely,
nedal bych ťa za svet celý!
„Ja, Adamko, bez teba
nechcem ani do neba!“

Tu dva prsty hore vzali,
na zem, nebo prisahali:
„My budeme večne svoji,
nás ani smrť nerozdvojí!“

Vejú vetry, povievajú,
dni za dňami uchádzajú;
a Adamček sám s Evičkou,
ako holub s holubičkou.

Raz Adamček sadne k stolu,
skloní bielu hlávku svoju:
Ach, Evička, má perlička,
choď na čistec do lesička!
Kým Evička s čistcom beží,

už Adamček mŕtvy leží.

Pod prach si ho pochovala,
aby naňho pamätala:
Spi, Adamko, v pokoji –
my budeme vždy svoji!

Vejú vetry, povievajú,
dni za dňami uchádzajú;
a Evička samučka
vzdychá tu jak kukučka.

Prvý mesiac čo hodina
žena muža pripomína;
druhý mesiac čo deň to deň
a na tretí – raz za týždeň.
Už sa hrobček uľahýna,
žena muža zapomína;
sotva hrobček uľahnutý,
už je Adam zabudnutý. –

Prešiel rôček – aj žiaľ z očiek.
Ktosi klope na oblôček:
Kto to, kto to? „Ja, som z mesta,
blúdím – neznám, kde tu cesta?“
Tam napravo, mladý pane –
za potokom na tej strane! –

Hora hučí, dáždik rosí;
a na dvere klope ktosi:
„Neznám, ako cez tú vodu,
niet lavičky ani brodu!“
Vyšla Evka, pokázala:
Tu, hľa! v kroví lávka malá!
A pán jej dá peniaz zlatý:
„Budeš na mňa pamätati.“ –

Vejú vetry, povievajú,
dni za dňami uchádzajú;
sotva prejdú tri či štyri,

už k chalúpke chodník šíry.
A v chalúpke pán už známy
v čiernom fračku – (s kopytkami).

„Škoda ruži na kaluži,
keď môže byť, kde zatúži;
škoda živej osobe
s umrelcom žiť na hrobe.
Pod' von, milá, z tej samoty,
zavediem ťa do paloty;
podže, milá, pod' von štato,
zavediem ťa v striebro, zlato –
zavediem ťa do mesta:
budeš moja nevesta!“ –

Evka dlho neniekala,
pravú rúčku pánu dala.
A on jej dal prsteň zlatý:
„Večer prídem aj so svaty!“

Vyšla Evka až na cestu.
Hľadá ona, hľadá k mestu,
jak vyzerá, tak vyzerá –
od poludnia do večera:
Ach, Bože môj, Bože drahý,
ešte nezrieť kolimahy!
Už slnko preč – začne sa tmieť,
a milého jak niet, tak niet.
Ťažko čakať v noci vonku,
ešte ťažšie v pustom domku.
Na ohníček triesky dáva
a za každou povzdycháva:
Podže, milý, podže ko mne,
bo sa srdce trasie vo mne! –
O polnoci prah zapuká:
Kto to? „Ženo, puš' ma dnuká!“
Kto to? Bože! či to on?!
„On, tvoj Adam ide von,
ide, ide spod prahu:
čis' držala prísahu?!“

Jaj, kohútky, spievajte,
zamoriť ma nedajte!
Hybaj, hybaj, milý ko mne –
lebo hnedky bude po mne!
„Idem, idem, moja žena –
už som tu von po ramená;
idem, idem spod prahu:
čis' držala prísahu?!“
Jaj, kohútky, spievajte,
zamoriť ma nedajte!
Leti, leti, milý ko mne,
lebo hnedky bude po mne!
„Idem, idem, moja žena,
už som tu von po kolená!
Idem, idem spod prahu:
čis' držala prísahu?!“
Vrznú dvere: „Tu ma máš!
Žena moja, či ma znáš?!“
Ach, čo to máš za podobu?
„Žena moja, ako z hrobu.“
Ani uši, ani zraky –
„Hľa, pod zemou je svet taký:
očí, uší – tam netreba,
tam sú svoji vedľa seba.“
Len čis' to ty, Adam ľúby?
Tvár bez nosa, dlhé zuby.
A čože tak hŕkaš nimi?
„Huj, od zimy – huj, od zimy.“
Choď, ku krbu! pri plameni
zohreješ si chladné kosti.
„Oheň, plameň je studený
pre skrahnutých mŕtvych hostí.“
Ta príd' zajtra na slniečko,
to i mŕtvu zem ohrieva.
„Nie! – na tvoje chcem srdiečko
priam, kým kohút nezaspieva!“
Jaj, nechod' sem, bojím sa ťa!
„Moja lúba, čo máš z báťa?
Boj sa, ženo, či neboj:
Tys' moja raz a ja tvoj!“

Vtom ju pojme do náručia –
 on rumenie, ona bľadne:
 kohút spieva – víchry zhučia –
 i všetko sa vraz prepadne.

Príloha 2

(1) Ide o baladu? Ktoré zo základných znakov balady ste tu identifikovali?

- Kratšia lyrickoepická báseň s tragickým vyvrcholením
- Zlučuje všetky tri literárne druhy (L + E + D) do jedného útvaru
 - Z textu vyberte ukážky/znaky/prvky svedčiace o jednotlivých literárnych druhoch
- Dôraz na komorné drámy z okruhu milostných a rodinných vzťahov, tragické zvraty ľudskej existencie, často ľudské vášne, ktoré ústia do zločinu, a následný trest
- Hrdina zväčša obyčajný človek, postavy sú typizované s výrazným konštantným znakom
- Spravidla jedna zápleтка – vstup in medias res – silne dramatický dej, zhustený, medzerovitý, často dialogizované pasáže, rýchly spád – gradácia a úsečný záver
- Strofický verš, kombinácie rôznych rozmerov a refrénu, opakovanie motívov a často triadická kompozícia ako v rozprávkach

(2) V ukážke nájdite a odpovedzte:

- Obraz revenanta.
 - Aké prostriedky využíva básnik na jeho zobrazenie?
- Prečo sa revenant vracia na svet/čo vyvolá jeho príchod? Pre rozprávajte podstatu.
 - Akými prostriedkami zobrazuje básnik jeho príchod?
 - Kto o ňom v básni hovorí (Rozprávač? Postava?) a ako?
 - Odlišuje sa podľa vás revenant z tejto básne zo spracovania u Erbena (Burgera, Škultétyho)? Ak áno, čím/v čom?
- Pozrite sa na postavu ženskej protagonistky v tejto básni. Ako/čím sa líši od ženskej hrdinky u Erbena (Burgera, Škultétyho)?
 - Koho k sebe volá? Na koho čaká?
- Akú funkciu plní v deji tretia postava? Kto ňou je?
 - Prečo básnik „potreboval“ túto postavu na rozdiel od Erbena (Burgera, Škultétyho)?

- Prečo básnik zvolil pre stvárnenie tejto postavy fantastický motív?
- Ako by ste pomenovali základný konflikt v básni? O čo tu ide? Pokúste sa porovnať ho s konfliktom v Svatební košili.
- Dokázali by ste pomenovať, o čo básnikovi v tejto básni ide? Aké poslanstvo tlmochí?

(3) V porovnaní s klasickým stvárnením „lenórskej látky“ v Svatební košile formulujte, čo (v akej podobe) platí pre túto báseň:

Postavy: mladí milenci, ktorí si slúbia večnú lásku	Postavy...
Ženská protagonistka si vyprosí/vymodlí návrat milého → ťažisko zobrazenia v jej prežívaní	Ženská protagonistka...
Vracia sa k nej umrlec, ktorého svojou prosbou vyvolala/vyčarovala z hrobu	Vracia sa...
Prostredie: bezpečie príbytku dievčaťa vs. cintorín/hrob umrlca	Prostredie/priestor...
Charakteristický prvok v spracovaní látky dominantný v rozprávaní: cesta na cintorín → cval na koni → dievča stráca veci, ktoré si so sebou vzalo + uvedomuje si, že s milým niečo nie je v poriadku → zistenie, že je mŕtvy a chce si ju vziať do hrobu	Charakteristický prvok dominantný v rozprávaní...
Dramatický obraz cvalu podporuje obraz prírody (zlovestnosť, pochmúrnosť)	

Mgr. Jana Pácalová, PhD.
 Ústav slovenskej literatúry SAV
 Dúbravská cesta 9
 841 04 Bratislava
 Slovenská republika
 E-mail: pacalovakorekt@gmail.com

Povešť v romantizme (Ján Botto – Janko Kráľ – Samo Chalupka)

Práca s textom – modelová hodina

Jana Pácalová,

Ústav slovenskej literatúry SAV

Predkladaný text nebude literárnohistorickou analýzou literárneho diela, ale pomôckou (návodom), ako na hodine pracovať s literárnym textom s ohľadom na vybraný žáner. Cieľom je analýza literárnych textov, napísaných v žánri povesti, s ohľadom na literárnohistorický a literárnoteoretický kontext. Hodina je postavená tak, aby vybraný materiál demonštroval charakteristické znaky romantizmu aj charakteristické znaky povesti vo vzájomnom prepojení. Ako príklad uvádzam tri literárne ukážky, no je možné postaviť hodinu aj na jedinom texte a na tom vysvetliť a ukázať charakteristické znaky povesti aj romantizmu podobne, ako som to urobila pri modelovej interpretácii Bottovej balady Žltá ľalia.

Na zápis použijem schému komentovaných bodov: text uvedený v každom bode v rámečku môže učiteľ použiť ako samostatný powerpointový slide, prípadný komentár ponúka zdôvodnenie, vysvetlenie, typy na prezentáciu alebo ďalšie možnosti rozšírenia diskusie.

1

Komentár:

Vstup do problematiky zo žánrového hľadiska.

Nasmerovať pozornosť na znaky povesti (v základných bodoch), na-
koľko sa s nimi bude ďalej pracovať.

Vysvetliť rozdiel medzi rozprávkou a povestou.

Povešť (nem. Volkssage, Sage, angl. tale, folktale):

- Použitie termínu od počiatku národného obrodenia
- Spočiatku široko na označenie kratších próz rozmanitého druhu
- Dôraz na to, „čo sa hovorilo a uchovalo sa“ = orálna tradícia, pamäť ako garancia „pravdivosti“ = základné znaky žánru povesti
- Kratšie, fantastickými prvkami zafarbené rozprávanie folklórneho pôvodu, ktoré má reálnu motiváciu (tematicky sa viaže k miestu, kraju, predmetu, historickej alebo pseudohistorickej osobe alebo udalosti)
- V 19. storočí užšie ako žánrové označenie pre rozprávku (Slovenské povesti/Prostonárodné slovenské povesti)
- Vnímali aj povesť v pravom zmysle slova (žánrovo) – Ľudovít Štúr prednášky o poézii slovanskej (rozprávka verzus povesť – na príklade Jánošíka)

Členenie:

- Historické povesti
- Miestne povesti (etiologická, etymologické, genealogické, heraldické, legendárne)
- Démonologické povesti (poverečné poviedky, niekedy za-
radované aj medzi rozprávky, napr. poludnica, vodník)

Všetky literárne druhy

2

Vlastnosti:

- Príbeh s podivuhodnými, pamätihodnými, nezriedka aj fantastickými a zázračnými motívmi sa čitateľovi predkladá ako nevymyslený a potvrdený tradíciou
- Zdanie vierohodnosti („pravdivosti“) posilňuje
 - reálnosť prostredia, v ktorom sa dej odohráva, a jeho zvyčajne iba rámcová historická ukotvenosť
 - odkaz na informátora (= človeka, od ktorého autor príbeh počul) – uvádzaný v úvode alebo závere
- Predovšetkým folklórna povesť je typická jednoduchosťou deja a narácie, dej sa odohráva na jednom mieste, v krátkom časovom úseku, má jednoduchú zápletku, málo postáv, spravidla sa prekvapivo rýchlo a poučne rozuzľuje
- Pre povesť je potrebný časový odstup od rozprávaných udalostí
- Početné spoločné prvky s rozprávkou (oproti nej má jednoduchší jazyk a kompozíciu a pevne sa ukotvuje v určitom priestore/čase)

Komentár:

Pri charakteristike povesti upozorniť na ťažiskovú vlastnosť = vzťah ku skutočnosti, resp. predstavenie povesti ako príbehu, ktorý nie je vymyslený, ale zakladá sa na skutočnosti („pravde“), t. j. niekedy v bližšej či vzdialenejšej minulosti sa udial, o čom stále svedčia buď jednotliví žijúci pamätníci (samotný autor môže prezentovať, že o tom počul rozprávať napr. starú matku), alebo celé spoločenstvo („rozpráva sa“). Táto stratégia je súčasťou odvolávania sa na autoritu, ktorá je garantom „pravdivosti“ rozprávaného.

Odkazovanie na autoritu ako garanta ani avizovaný vzťah ku skutočnosti však nemusí byť zárukou toho, že máme pred sebou povesť.

3

Úloha 1:

Čo je povesť a čo nie

- Každé ukotvenie v čase, priestore, predmete, osobe a pod. nemusí byť automaticky signálom, že príbeh, ktorý čítame, je povesť!
- Treba odlišiť:
 - povesť (žánrovo)
 - povestový prvok v literárnom diele, resp. povesť vloženú do iného žánru
 - historickú alebo pseudohistorickú prózu, v ktorej vystupuje historická/pseudohistorická postava
- Z tohto pohľadu sa pozrite na dielo uvedené nižšie a pouvažujte, čo s ním. Je to povesť? Svoju odpoveď zdôvodnite.
 - Ján Botto: Smrť Jánošíkova
- Poznáte nejakú (folklórnu) povesť?
- Viete uviesť príklad literárneho diela, ktoré je povestou?
- Viete uviesť príklad literárneho diela, ktoré využíva prvok povesti?

Komentár:

Folklórna povesť bola bohato využitá v umeleckej literatúre. Nie vždy sa však stretávame s „čistou“ povestou (v zmysle žánru), predovšetkým v romantizme autori často využívajú prvky povesti v iných žánroch alebo celú povesť vložia do iného žánru. Dobrým príkladom tohto postupu je Bottova balada Žltá ľalia, v ktorej je baladické jadro vložené do lyrického rámca, pričom nosnou zložkou tohto lyrického rámca je rozprávanie starej ženy (ako nositeľky kolektívnej pamäti) o zaklinatej Evičke – žltej ľalii, ktoré môže byť chápané ako miestna povesť.

Ťažiskom tejto časti je naučiť žiakov rozlíšiť, že ak v texte identifikujú historickú osobnosť, neznamená to, že musí ísť o povesť. V Bottovej Smrti Jánošíkovej síce vystupuje Juraj Jánošík, ale básnik nespracúva povesť o Jánošíkovi – jeho cieľom je napísať alegorickú báseň.

4

Pozor!

- Ani žánrové určenie, pripísané autorom k názvu prózy, nemusí byť smerodajné pre to, či text, ktorý čítame, je povesť:
 - Jozef Miloslav Hurban: Olejkár. Povesť z počiatku 14. stoletia

Komentár:

Podobne ani prípad, ak autor k svojmu textu pridá žánrovú charakteristiku povestí, neznamená, že text je povestou. Ako bolo povedané na začiatku, pri charakteristike povestí, v 19. storočí sa toto označenie používalo širšie, na označenie próz rozmanitého druhu. Zdanlivo žánrové označenie povestí je pre nás v danom prípade signálom, že pôjde o text romantického autora, ktorý chce týmto označením garantovať hodnovernosť a hodnotnosť rozprávaného príbehu. Pretože:

5

Romantizmus = povesť ako inšpirácia, garant hodnovernosti aj hodnotnosti

- Od 19. storočia početné básnické a prozaické spracovania povestových látok a prvkov
- Najmä v romantizme preferencia povestových látok/predlôh pred vymysleným príbehom – je daná povahou národného obrodenia, potrebou autorov ukázať slávnú minulosť národa alebo aspoň vyzdvihnúť historicky produktívne momenty
- Literárne dielo vytvorené na podklade „skutočného“ príbehu, ktorý si autor vypočul (najmä od starého človeka, prípadne akcentuje, že si ho ľudia rozprávajú „na mnohých miestach“), sa vnímalo ako hodnotnejšie
- Veľmi sa cenilo aj to, ak bolo napísané na základe „nálezu“ starého zápisu (model RKZ → Chalupkove odkazy na autoritu v Poznámoch)
 - = väzba na povesť ako garanta „pravdivosti“, „historickosti“, a teda hodnotnosti

Komentár:

Dôležité je vysvetliť, v akom zmysle využívali romantici povesť ako inšpiráciu pre vlastnú tvorbu. Vysvetliť, prečo siahali po folklórnej povesti a ďalej ju umelecky spracovali alebo minimálne prvky folklórnej povesti začlenili do svojho autorského textu, hoci mohli napr. využiť vlastnú fantáziu a dať jej rozlet, ako romantizmus vyslovene umožňoval tým, že striktné neformuloval „obmedzenia“, ako to pred ním robil klasicizmus. Mali by pochopiť, že zužitkovanie povesti v romantickej literatúre súvisí s konceptom národného obrodzenia – s hľadaním „garanta“ kultúrnosti a historickosti etnika, národa. Autori „pravdivosť“ rozprávaného verifikovali priamo v textoch (menej často v komentároch k textom či poznámkach) odvolaním sa na to, kde a od koho daný príbeh počuli, čítali. Na ukážku možno použiť Poznamy Sama Chalupky k básňam z jeho Spevov (pozri edíciu Samo Chalupka: *Básne a starožitnosti*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014), kde básnik každú poznámku začína tým, kde a od koho túto povesť počul, kde ju čítal. K básni *Boj pri Jelšave* píše: „V Jelšavskej Teplici, v Gemerí, našiel som u nižných Vargovcov písaný a už veľmi porušený Lutherov Katechizmus a v ňom na konci niekoľko duchovných i svetských piesní; medzi nimi jednu o bitke s Turky pri Jelšave. Žiaľbohu, práve táto časť knihy bola najhoršie skazená; listy cez poly predrapené, tak že len vyšná ich polovica zostala, a i na tejto čeridlo tak vybledlo, že som mnohé už ani prečítať nemohol. Lúto mi bolo tohto pamätného výtvoru starej poézie našej: preto vplietol som pozostalé slohy (3, 4, 10) do tejto piesne, a medzery doplnil som vlastnými dômysly a výmysly“ (cit. dielo, s. 135–136). Tento spôsob argumentácie je odkazom na najznámejší český falzifikát – Rukopis královédvorský, o ktorom Václav Hanka „tvrdil“, že je originálnou staročeskou pamiatkou, nájdenou náhodou vo veži kostola (slovenskí romantici verili v ich pravosť). Ďalej Chalupka v poznámkach k tejto básni používa na podporenie vierohodnosti povesti, ktorú spracúva, argument orálneho svedectva: „O udalosti, v piesni oslávenej, nemohol som sa posiaľ nikde dočítať. Čo o nej viem, to viem len z podania ľudu, a zvláštne z úst teplického obyvateľa Ondreja Molnára Paľovie. Starec tento znal mnoho o svojom kraji a rozprával to takým jadrným a pravoslovenským slohom, že som sa veľmi rád s ním bavieval“ (tamže, s. 136). (V danej ukážke môžete vidieť a demonštrovať ďalšie prostriedky, ktorými Samo Chalupka chce u čitateľa vzbudiť dojem dôveryhodnosti, autenticity.)

6

Úloha 2:

V ukážke nájdí znaky povesti.
Ku ktorému typu povestí patrí?
Ako autor posilňuje zdanie dôveryhodnosti rozprávaného?

Na doline v šírom poli,
na tej tichej vodičke,
povedajú starí ľudia
o zakliatej paničke.

A vraj práve na Vstúpenie,
keď odíde preč stríg zhon,
a keď tanec držia čerti,
tá panna vychádza von.

Ktorý šuhaj sa v to vezme
šaty naopak si vziať
a doprostred Váhu skočiť,
že ju môže hneď odkliať.

A ten potom čokoľvek chce,
či to striebra, či zlata,
to mu všetko hneď vyplatí
tá panna už odkliata.

Vídajú ju o polnoci
koniarí a voliarí
a tí, ktorí nocou blúďa,
hajčovia a poštári.

O tom ti prisahať budú,
ak' v šatách dlhých bielych,
na skale černistej plačúc,
kývala palcom na nich.
Hneď ako päšť, hneď ak' veža,
ak' k sebe ich volala,
a tí, hybaj! jarky, poľom
vraj že ich naháňala.

A čo viacej: už aj taká
sa vrava roztrúsila,
že aj do dediny chodí,
že vartáša dusila.

Preto taký po okolných
dedinách je veľký strach,
že by žiaden von neišiel,
čo by hned'ky horel dach.

Všetci na pec posadajú,
čušiác ako myš v diere,
len si dačo šuchne v izbe,
kuk – či ich dač neberie.

Paholok, čo kone zdochnú,
čo ho gazda zabije –
ani na krok – a radšej sa
predkom v krčme opije.

A poštár, čo ho hned' zajtra
pán ako psa von pohne,
a nemá sa kde utúliť,
ani sa len nepohne.

Komentár:

Literárnu ukážku je vhodné žiakom vytlačiť.

Žiaci zodpovedajú jednotlivé úlohy. Pokiaľ ste Kráľovu Zakliatu pannu vo Váhu a divný Janko nepreberali na samostatnej hodine, vhodné je prerozprávať báseň a vysvetliť, ako a prečo básnik v jej štruktúre využil túto démonologickú povesť (folklórna démonologická povesť ako inšpirácia pre baladickú zápletku, ktorej cieľom je poukázať na romanticky rozorvaného hrdinu – individualistu). Autorské spracovanie povesti môžeme v tomto fragmente najlepšie vidieť na tom, aký široký priestor básnik využíva na opísanie údesu, ktorý zakliata panna vyvoláva v miestnych obyvateľoch (čo je účelom? V priestore básne je to koncepčné stvárnenie – slúži na vytvorenie „negatívneho pozadia“, voči ktorému je situovaný hrdina, ktorý si z takýchto strachov, povier a povedačiek, nič nerobí, sú mu ľahostajné). Folklórny rozprávač by

si vystačil s jednoduchou informáciou o nej a o podstate toho, ako ju možno odkliať (v ukážke prvých ? strof).

Ak by táto báseň bola vo vašej výuke ťažisková a venujete jej priestor celej hodiny (t. j. problematika povesti je len malou časťou hodiny – príklad, ako je povesť včlenená do iného žánru), vhodné je posunúť sa k ďalšej časti básne a ukázať, ako povesť „prerastá“ do baladického príbehu Janíka a na tejto časti básne ukázať znaky balady a básnickú virtuozitu romantickej obraznosti, s ktorou pracuje Kráľ:

Jedenásť bilo – tri štvrté sú preč,
dvanásť sa blíži pomaly:
voda sa búcha ako o múry
do brehov pustých, na skaly.

Na vodách temných kláty tak hádže
ako na ceste vietor prach,
voda ak' mlieko, ak' sneh keď sype
kúrňava po šírych poliach.

Voda sa búri, vetrisko skučí –
a na polí zem dudneje,
mesiac preletí mračná ak' hory,
na vody búrne sa smeje.

Peny sa iskria v svetle mesiaca,
z pien lecikedy dač kukne,
zahviždiac strašný na vrách vietor
peny ako prach rozfúkne.

Na vode šírej dač tak ak' klepec
krútiac sa, mechriac sa pláva:
ľaľa, veď je to ak' koníčatko –
veď je to človečia hlava!

Tvár voda myje, vlnka oblieva,
a vlasy dlhé skrývajú,
ktoré tak ako husacô peria,
keď je víchrice, lietajú.

Bože! Prebože! Kto to zahynul?
Či ten, ktorého svet už viac
netešil a chcel strašne dokončiť,
do vody šírej sa hodiac?

Či dáky pltník, ustatý celkom,
zašiel s búrnymi vlnami?
Ale nie – kukni, veď sa to hýbe,
veď sa rozháňa rukami!

Pomedzi vlasy jej kamsi-tamsi
oči dve sivé strihajú –
čo je to za chvost tam na tom konci?
vari ho ryby drmajú!

Ľaľa, veď je to len po pás človek,
odpoly ryba chlpatá –
na hriešnu dušu, ak sa nemýlim:
je to tá panna zakliata.

Dvanásta bije v diaľke hodina,
mesiac na vodu zasvietil,
naprostred Váhu na čiernej skale,
pannu zakliatu osvietil.

Taká ak' stena v zväľanom zámku,
oči ak' okná sa zdajú,
z ktorých ak' hviezdy slzy blyštiace
do vody temnej fírkajú.

Tam zapadajú tie svetlá božie –
junák za nimi omdlieva,
ale nádeja omdlenú dušu
rosou života polieva.

Junák na holé kľakne kolená,
zaspieva Bohu pesničku –
krížom sa žehná, na nebo pozrie
a bozká čiernu zemičku.

Ešte sa krížom tri ráz' prežehná,
pobozká krížik, pátričky –
vtom „Amen“ povie a z brehov hodí
sa do vzbúrenej vodičky.

Člup – voda berie, pred sebou hrnie,
mladého Janka zakryje,
a do samého bieleho rána
vlnami hučí a vyje.

9

„Pamät tohto junáka zachovala sa posiaľ na detvianskych lazoch. Čo som o ňom vyzvedel, to tu podávam. Branko čili Braniak bol rodom z Novohradu, od Sečian; a žil vraj dávno pred Jánošíkom. Turci, ktorí už Novohrad pod jarmo svoje boli podbili, a susedné, ešte slobodné kraje neprestajnými nápady trápili, olúpili i nášho junáka o všetko a zajali i ženu, i deti jeho. Branko ušiel na hory a po malom čase stalo sa meno jeho strašidlom pre Turkov. Dobrodruhovia zblíza i zďaleka radi hromadievajú sa okolo neho, tu aby Turkom cestu založili, tam aby im lúpež a zajatých odňali alebo na týchto ukrutníkoch sa vyvetili. Tri vaty, po vysočinách (na Poľane, na Vepre a inde), jedna blízko druhej zapálené, bývali znamením, ktorým Branko družinu svoju do zbroje volával. Junákov zbehlo sa dakedy i na stá a konali sa veci veľiké a hrozné.

Ale Branko neodpúšťal nikomu, kto krivdu činil, a krivdy bývalo vtedy mnoho, keď pre ustavičné nepokoje a zmätky spravodlivosť nemohla zasiahnuť vinníkov. Tým popudil proti sebe mestá i stolice. Raz, keď sa blízko Zvolena zjavil, rozkázali páni mestskí na zvony surmovať a vypeľali na neho všetko meštianstvo. Naposledy vlúdili ho na území breznianskom do akejsi naň nastrojenej záruby a tam ho zahubili.

Vyššie Brezna, na vrchu Makovom, cez ktorý stará cesta na Horehronie išla, ukázal nám Brežňan, ktorý nás zo škôl do domu viezol, hrob jedného chýrneho „hôrneho syna“, na ktorý sme každý trochu zeme alebo kameň hodiť museli, aby nás vraj nemátal.

Známa spievanka: „Vo Zvolene zvony zvonia“ – zdá sa na tohto junáka byť zložená.“

Viacnásobná garancia „pravdivosti“ predlohy pre literárny text
(Samo Chalupka: „Poznamy“ k básňam zo Spevov):

- Prírodná situovanosť prostredia, ktorá umožnila zachovanie „pamäťového média“
- „Čo som o ňom vyzvedel, to tu podávam“ – básnik sa štylizuje do „pravdovravných úst“, ktoré čitateľovi sprostredkujú kolektívnu pamäť
- V opise hrdinu paralela so známym zbojníkom – v romantizme už etablovanou postavou Jánošíka
- Miesto spojené s existenciou hrdinu, ktoré autorovi ukázal súčasník
- Ľudová pieseň, ktorú básnik pripisuje pamäti spojenej s touto osobou
- Stratégia = čím viac podporných argumentov najrôznejšej povahy básnik k svojej básni doloží, tým intenzívnejšie „potvrďuje“ jej hodnovernosť („pravdivosť“ vo vzťahu k zobrazovaným udalostiam – podobne ako Kráľ opis bázne pred démonickou vodnou pannou stvárnil opakovaným navrstvovaným opisom hrôzy, ktorú z nej ľudia majú, hoci táto informácia by stačila byť sprostredkovaná len raz)

Komentár:

Literárnu ukážku je vhodné žiakom vytlačiť.

Spisovatelia sa na autoritu, ktorá garantuje autentickosť a pravdivosť ich príbehu (akokoľvek je nekonkrétne – ako sme videli u Kráľa), neodvolávajú len priamo v básni, ale môže to byť aj v poznámkach k svojmu dielu, ako je to v prípade Sama Chalupku. Na poznámkach k povesti Branko (cit. dielo s. 135) môžeme pozorovať viacnásobné argumenty dokladajúce autentickosť povesti. Všimnime si rozdiel medzi Kráľovým „povedajú ľudia“ (= básnická figúra, ktorou básnik sugeruje vzťah ku skutočnosti, simuluje, že sprostredkúva príbeh známy z orálnej tradície) a Chalupkovým argumentom, že hrob Branka, o ktorom píše, mu ukázal istý Brežňan (konkrétny človek) (= dôraz na autentickosť a potreba doložiť ju konkrétnym „rukolapným“ argumentom). Oba prostriedky – Kráľov i Chalupkov – sú typickými romantickými figúrami.

10

Úloha 3:

Prečítajte si Chalupkovi povesť. Čo je zámerom básnika?

Vo Zvolene zvony zvonía,
za Zvolenom Branka honía:
honia, honia durným honom
po doline hore Hronom.

„Prečože to, Branko, prečo:
či si im zavíníl niečo?“
– „Majú oni do mňa vinu,
ale ja mám do nich inú.

Bulo dobre – ale dávno:
žil na svete Slovák slávno;
oj, žil si on vo slobode,
ako ryba v tichej vode.

Cudzí zbojom na nás padol,
o vlasť našu nás okradol;
došliapal nám naše práva,
zašla rodu nášho sláva.

Idú roky zo sta do sta,
zem cudzinou nám zarostá;
kto slovenskej pravde žije,
pekelná ho krivda bije.

A ja neraz v ťažkom bôli
stál som na vysokej holi:
stál som nad tým pekným krajom
medzi Tatrou a Dunajom.
To zem, dedom mojím vzatá,
to vlasť a mať moja svatá:
a ja sirotou tu stojím
a vo svojom nie som svojím.

I plakali moje oči,
že môj ľud mi je v otroči:

i čakal som – ale darmo,
kto by zlomil naše jarmo.“

A v Bystrici zvony zvonja,
za Bystricou Branka honia:
honia, honia durným honom
po doline hore Hronom.

„Hojže, Branko! Nože ty mne
nože povedz mi úprimne:
či sa ti krv nebúrila,
keď ti krivda pravdu bila?“

„Hoj, búrila sa krv moja
a hnala ma ta do boja:
hnala ti ma ona, hnala,
ta na hory, ta na bralá.

A od Matry až na Tatry
zasvietili moje vatry:
kto ich videl, vedel, čo je,
a poberal sa do zbroje.

A z hôr a brál junač smelá,
šablú v pästi, vdol udrela.
Deti slovenského rodu
leteli v boj za slobodu.

Skvitli dobrí ako kvieťa,
keď ho jarné dni osvieťa:
zlí padali omarení,
ako líšťa v čas jeseni.
Bulo dobre – lež za málo;
Ako Boh dal, tak sa stalo.
Ľud môj, junač moja padla
a nádeja tvoja zvädla.

Zvädla – ale sa zotaví,
a vykvitne kvetom slávy:
dozrú raz i tvoje časy,

príde víťaz, čo ťa spasí.“

A na Brezne zvony zvonja,
a za Breznom Branka honia:
honia, honia, durným honom,
po doline hore Hronom.

A tamhore vyše mesta
zarúbaná mocne cesta:
bude ti tam, Branko, beda:
tá záruba diaľ ti nedá.

A zlí zlé si našli rady:
postávali poza klady,
i padli naň zhora, zdola,
ako vrany na sokola.

Strelami ho postrieľali,
šablami ho porúbali,
lež kým Branko hlavu sklonil,
dvanástim on hlavy zronil.

„Hojže, bože! staň do súdu,
prisľúž pravdu môjmu ľudu:
mňa zabila podlá zrada,
slnko moje už zapadá.

Pravde žil som, krivdu bil som,
verne národ môj ľúbil som:
to jediná moja vina,
a okrem tej žiadna iná.
A vy, bratia, tak urobte,
berte šable, jamu kopte:
jamu kopte dohlboka,
hrob mi sypte dovysoka.

Na hrob kameň mi vyvýšte,
moje meno doň mi vpíšte:
nech vie, kto sa naň poďíva,
že tam Branko odpočíva.“

Komentár:

Literárnu ukážku je vhodné žiakom vytlačiť.

Interpretácia básne, ktorá je literárnym spracovaním folklórnej predlohy (povešť sui generis). Žiaci môžu básne interpretovať v nadväznosti na Chalupkov komentár, ktorý im pravdepodobne výklad básne uľahčí – skonkrétni, keďže táto povesť nemá výraznejšiu dejovú líniu. Základná inštrukcia smeruje k tomu, či sa žiakom podarí určiť, aký cieľ sledoval Chalupka spracovaním tejto povesti, či presnejšie: práve takýmto spracovaním. Ak sme predtým hovorili o tom, že romantici využívali povesť široko ako inšpiráciu pre vlastnú tvorbu, pričom ju spracovávali rôzne, v danom prípade je zámer básnika zrejmy: povesť nespracúva kvôli povesti, ale prostredníctvom povesti o zbojníkovi Brankovi tlmočí romantické ideály slobody, rovnosti, spravodlivosti. Poukázať na to, že tretia strofa od konca je vyrytá na Chalupkovom náhrobnom kameni (možné spojiť s biografiou autora, ktorý v roku 1832 odišiel z bratislavského lýcea, aby sa zúčastnil bojov v poľskom povstaní, kde bol ranený).

11

Záver

- Romantizmus = povesť ako základný žáner folklóru, ktorý romantici tvorivo využili rôznymi spôsobmi
- Janko Kráľ: Zakliata panna vo Váhu a divný Janko (subjektívny romantizmus)
 - povesť ako inšpirácia
 - folklórna povesť je tvorivo spracovaná v intenciách romantizmu a jeho poetiky na exponovanie subjektivismu a konfliktu hrdinu so svetom, vložená je do iného žánru
- Samo Chalupka: Branko (vlastenecký romantizmus)
 - povesť ako hodnotový garant
 - spracovanie folklórnej povesti v žánri povesti, cieľom nie je „samoúčelne“ napísať povesť, ale prostredníctvom povesti artikulovať romantickú entuziastickú ideu spravodlivého sveta (usporiadania), obety jednotlivca národu za lepšiu budúcnosť, revoltujúceho hrdinu pripraveného bojovať za spravodlivý svet a v mene svojho ideálu aj zomrieť

Komentár:

Vlastnosti povesti možno demonštrovať na rozsiahlom literárnom materiáli. Pre romantizmus je typické funkčné využitie povesti – povesť je prostriedkom, cez ktorý básnici vyjadrujú svoju koncepciu sveta, ideály, filozofiu, alebo bázou, nad ktorú ich nadstavujú.

Termín vlastenecký romantizmus nie je v slovenskej literárnej historiografii zaužívaný, preberám ho z bohemistiky.

Mgr. Jana Pácalová, PhD.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: pacalovakorekt@gmail.com

Funkcie a podoby vedeckej recenzie

DANA HUČKOVÁ

Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Recenzia je vo všeobecnosti charakterizovaná ako analytický publicistický žáner. Pri kritickkej reflexii vedeckej a odbornej literatúry, ktorá tvorí tradičnú súčasť obsahovej štruktúry vedeckých a odborných časopisov, môžeme potom analogicky uvažovať o vedeckej recenzii ako o žánri vedeckej publicistiky. Okrem vedeckých recenzií patria do tejto žánrovej kategórie napr. správy o vedeckých podujatiach a projektoch, aktuality z vedeckého života,¹ články k jubileám vedeckých osobností daného odboru, nekrológy.

Základnou charakteristikou vedeckej recenzie je, že slúži ako informačný kanál na zoznámenie s aktuálnou vedeckou literatúrou, aktuálnymi trendmi vo vede a výskumnými témami. Podáva vedeckú kritickú analýzu novo vydanej vedeckej alebo odbornej knižnej práce, t. j. vecné hodnotenie publikácie z vybraného vedeckého odboru, ktorá vyšla v aktuálnom čase (zvyčajne ide o publikácie s rokom vydania nie starším ako dva, maximálne tri roky od uverejnenia recenzie). Odporúčany rozsah vedeckej recenzie býva približne 5 – 10 strán, teda v rozmedzí 9 000 – 18 000 znakov aj s medzerami. Na rozdiel od informatívnej anotácie, ktorá sa sústreďuje na krátke formálne aj obsahové priblíženie novej vedeckej publikácie (čomu zodpovedá aj rozsah na úrovni 1 – 3 strán), cieľom vedeckej recenzie je podať zhrnújúce posúdenie vybraného vedeckého alebo odborného diela, ktoré napísal odborník, prípadne autorský kolektív viacerých odborníkov z daného odboru.

Vedecká recenzia síce rovnako ako anotácia východiskovo informuje, jej hlavnou funkciou je však zhodnotenie diela: recenzia dielo posudzuje zo všetkých možných aspektov, ktoré téma dovoľuje, zasadzuje ho do širších rámcov, načrtáva možnosti aplikácie výsledkov a takisto naznačuje potencialitu ďalšieho výskumného rozšírenia skúmanej témy. V tomto zmysle

1 Na označenie tejto skupiny textov používajú niektoré vedecké periodiká súhrnné označenie Kronika, ako napríklad *Historický časopis*, či *Z vedeckého života*, ako napr. vedecký časopis *Slovenská literatúra*.

by recenzia mala smerovať k záverečnému konštatovaniu, v čom spočíva význam práce a ako recenzovaný text prispel k rozvoju danej vednej oblasti. Ak recenzia posudzuje monografiu jedného autora, recenzent by mal kriticky zhodnotiť jej pozíciu v kontexte doterajšieho autorovho diela. Ak hodnotí tematický zborník, mal by sa zamerať na prínos celého súboru štúdií z hľadiska uchopenia témy (slovenská realita je však taká, že recenzie vedeckých zborníkov sa často obmedzujú iba na popis jednotlivých príspevkov). V ideálnom prípade by sa vedecká recenzia mala vysloviť k tomu, ako vybrané dielo obohacuje doterajšie poznanie, čím dopĺňa aktuálny stav výskumu, aký je jeho prínos pre rozvoj vedeckej disciplíny. To vyžaduje od recenzenta odbornú zainteresovanosť na téme, ku ktorej sa kniha vzťahuje. Ak má totiž autor vedeckej recenzie priblížiť vybranú knihu z aspektu stavu príslušného vedného odboru, miery inovatívnosti záverov, celkovej metodológie, zvolenej vedeckej koncepcie atď., mal by sa v danej výskumnej oblasti aspoň základne orientovať. Zaujatie kritického postoja a prípadné obsahové (koncepčné, metodologické, interpretačné) výhrady budú mať v takom prípade celkom iné hodnotové krytie, ako keby išlo len o subjektívne poznámky síce kolegu v odbore, ale v danej oblasti predsa len laika. Z uvedeného je zrejmé, že napísanie vedeckej recenzie vyžaduje nielen sústredené čítanie, ale aj schopnosť vnímať publikáciu v širších odborových aj interdisciplinárnych súvislostiach a taktiež schopnosť formulovať hodnotiace a kritické sudy konštruktívne, s nadhľadom a z odstu- pu.

Ako variantná forma vedeckej recenzie sa vo vedeckých časopisoch vyskytuje tzv. recenzná štúdiá, resp. recenzná stať alebo recenzná esej, čo býva prehľadový článok venovaný zhodnoteniu viacerých publikácií na jednu výskumnú tému, prípadne na podobnú tému, s využitím komparatívneho prístupu, keď sa dané diela dávajú do súvislostí a zoraďujú do širšieho kontextu. Občas sa k vedeckej recenzii priradujú aj prehľadové štúdiá, ktoré sa zameriavajú na zhrnutie problematiky k určitému dátumu či na kritické utriedenie poznatkov, tieto však primárne nepatria do danej žánrovej kategórie.²

Pri vedeckých recenziách rozlišujeme viacero typov v závislosti od typu recenzovaného dokumentu: vedecká monografia jedného autora; vedecká monografia kolektívu autorov;

zborník z vedeckého podujatia; zborník venovaný významnej vedeckej osobnosti pri jej životnom jubileu; knižný súbor štúdií jedného au-

2 MAREŠ, Jiří: Přehledové studie: jejich typologie, funkce a způsob vytváření. In: *Pedagogická orientace*, 2013, roč. 23, č. 4, s. 427–454.

tora (zvyčajne už predtým publikovaných časopisecky); antológia teoretických textov z odboru (pôvodná aj prekladová), textologická edícia.

Hoci v recenziách vo všeobecnosti býva vhodné zoznámiť čitateľa s obsahom diela (týka sa to najmä recenzií umeleckej literatúry, no ani tam nejde v žiadnom prípade o prerozprávanie textu či obsahu), vo vedeckých recenziách sa táto oblasť nahrádza priblížením obsahovej štruktúry publikácie, a to najmä v podobe krátkej charakteristiky jednotlivých kapitol (pri monografiách) alebo štúdií (predovšetkým pri recenzovaní zborníkov). Na tomto základe smeruje autor recenzie cez dôkladnú analýzu diela k postihnutiu základných koncepčných a metodologických nástrojov a prístupov tvorcu (tvorcov). V popredí sú teda otázky metodológie, súvislosti a prepojení s inými témami (kontextualizácie a interdisciplinarity), a vedeckého alebo odborného a kultúrneho prínosu knihy. Súčasťou recenzie býva aj hodnotenie spôsobu spracovania, akési „remeselné zvládnutie“, najmä jazykovej a štylistickej úrovne, ale často aj redakčného spracovania. Význam vedeckej recenzie možno rozdeliť do niekoľkých úrovní:

1. Edukačný význam: vedecká recenzia spracováva informácie z recenzovanej publikácie do prehľadného celku;
2. Argumentačný význam: vedecká recenzia analyzuje kompaktnosť teórie, koncepcie, interpretačného prístupu;
3. Orientačný význam: vedecká recenzia poskytuje čitateľovi orientáciu v aktuálnych trendoch a výskumných smeroch danej vednej oblasti.

Písanie recenzií nie je u nás predmetom školskej výučby, a ak predsa len áno, tak iba na úrovni výberových seminárov. V akademickej oblasti sa však minimálne od kvalifikačnej úrovne študentov doktorandského štúdia predpokladá, že doktorandi, vedeckí a odborní pracovníci budú v rámci svojich publikačných aktivít písať aj tento typ textov. Nemôžeme však žiadať od človeka na začiatku jeho vedeckej alebo odbornej profesionálnej kariéry, aby zachytil široké súvislosti, výskumné pozadie či celkový vývin odboru. Odborné predpoklady pre písanie vedeckých recenzií sa rozvíjajú len postupne a aj samotné písanie recenzií vyžaduje prax. Záleží teda na prístupe tak mladých začínajúcich kolegov, ako aj tých starších, skúsenejších. Viac než odporúčania typu „ako písať recenzie“³ môže byť inštruktívne samotné čítanie recenzií v rámci príslušného odboru.

3 SPOUSTA, Vladimír: Jak psát recenze. In: *Pedagogická orientace*, 2003, roč. 13, č. 1, s. 101–109.

Hlavné pravidlá písania vedeckých recenzií sú ale v podstate jednoduché: písanie recenzie vychádza z detailného zoznámenia sa s recenzovaným dielom, čo znamená jeho hĺbkové (sústredené, opakované) prečítanie. Od kvality čítania závisí totiž miera pripravenosti dielo v rámci recenzie objektívne charakterizovať a adekvátne kontextovo zhodnotiť. Dôležitá je aj správna formulácia kľúčových problémov, na ktoré sa recenzent vo svojom hodnotiacom texte zameria. Po vnútornom spracovaní informácií nastáva fáza spracovania poznatkov a hodnotenia do celistvej a čitateľnej podoby. Text má byť jasný, správne členený, prehľadný, zrozumiteľný, s logickou štruktúrou výkladu. Rovnako hodnotiace formulácie majú byť jasné a zrozumiteľné, kritické výhrady materiálovo podložené. Dbať treba aj na formálne kritériá, ktoré závisia od periodika, v ktorom bude recenzia uverejnená. Recenzent si má byť vedomý, že dodržiavanie pokynov pre autorov, ako ich majú jednotlivé časopisy definované (v prípade recenzií sa to týka názvu, uvádzania bibliografického údaje recenzovanej práce, rozsahu textu, spôsobu citovania a pod.), je súčasťou základných pravidiel vedeckej práce.

Vedecká recenzia je náročný žáner a náročné je aj jej písanie – prvá verzia recenzie ešte neznamená koniec práce. Nastáva proces opakovaného sústredného čítania pracovného textu, kontrola údajov, citácií, hľadanie presnejších vyjadrení. V tomto momente recenzent spravidla text dopĺňa alebo naopak redukuje, a to na miestach, kde sám cíti potrebu väčšieho formulačného sprehľadnenia či štylistického zjednodušenia, napr. s cieľom posilnenia vnútornej previazanosti textu alebo dosiahnutia výrazovej ľahkosti. Ďalším krokom pri písaní recenzie (ale týka sa to aj iných vedeckých a odborných textov) je odloženie textu na získanie odstupu. Návrat k textu po istom čase (minimálne jeden až dva týždne, ale dĺžka odstupu závisí samozrejme od okolností i od časového tlaku) znamená totiž nové čítanie, pri ktorom sa objavuje množstvo dôvodov k jeho ďalšiemu prepisovaniu. V tejto fáze si však každý recenzent musí uvedomiť, že recenziiu, tak ako všetky iné pracovné texty, treba raz dokončiť a odovzdať. Recenzia má byť aktuálnym výstupom hodnotiacim aktuálnu vedeckú alebo odbornú knižnú produkciu, a ako taká je dôležitou súčasťou publikačnej prevádzky akademických a odborných časopisov.

Literatúra:

GERŠLOVÁ, Jana: *Vademékum vědecké a odborné práce*. Praha : Professional Publishing, 2009.

MAREŠ, Jiří: Přehledové studie: jejich typologie, funkce a způsob vytváření. In: *Pedagogická orientace*, 2013, roč. 23, č. 4, s. 427–454.

SPOUSTA, Vladimír: Jak psát recenze. In: *Pedagogická orientace*, roč. 13, 2003, č. 1, s. 101–109.

SPOUSTA, Vladimír (ed.): *Vádemékum autora odborné a vědecké práce*. Brno : Masarykova univerzita, 2000.

ŠANDEROVÁ, Jadwiga: *Jak číst a psát odborný text ve společenských vědách*. Praha : Sociologické nakladatelství SLON, 2005.

Mgr. Dana Hučková, CSc.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: Dana.Huckova@savba.sk

RECENZIE – ANOTÁCIE – NOVÉ KNIHY

Výber zo slovenských próz 2017

BENDZÁK, Ľuboš

Samota je moja staršia sestra

Levoča, Modrý Peter 2017. 1. vyd. 100 s. Viaz.

Básnik je autorom piatich básnických zbierok (1966), toto je jeho prozaická prvotina.

ISBN 978-80-89545-59-9

FARKAŠOVÁ, Etela

Scenár. Ilust. Květoslava Fulierová

Bratislava, Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov 2017. 1. vyd. 347 s. Brož.

Román známej poetky, filozofky a prozaičky (1943) o pocitoch zo starnutia a o hudbe. Manželia Katarína a Vojto sa živia intelektuálnou prácou a jedného dňa sa z jej podnetu rozhodnú pripraviť si zoznam skladieb, ktorý by charakterizoval celý ich život bez slov.

ISBN 978-80-8061-995-4

GETTING, Peter

Bludné kamene

Svätý Jur, Limerick 2017. 1. vyd. 92 s. Viaz.

Próza spisovateľa a publicistu (1975) sa odohráva v stredoveku, kedy kresťania bojujú s barbarmi.

ISBN 978-80-89647-52-1

GREGOR, Peter

Hry (1. časť)

Bratislava, Asociácia Corpus, NM Code 2017. 1. vyd. 253 s. Brož.

Divadelné hry básnika, prozaika a autora rozhlasových hier (1944 – 2014) – Horúčka doktora Semmelweise (1985), Muž menom Jób (1989), Čo si to narobil, Herakles (1993-94), Smrť v Aténach (1996), Harmonikár (1988), Tahiti (2001) a Prst (2001).

ISBN 978-80-972585-3-5

HAVRANOVÁ, Ivana

Mariška

Bratislava, Marenčin PT 2017. 1. vyd. 190 s. Viaz.

Príbeh odohrávajúci sa v 19. storočí o mladej Mariške, ktorá odchádza z malého mesta do sveta, aby sa z nej stala dospelá mladá dáma.

ISBN 978-80-8114-991-7

HEČKO, Maroš

Ďalej na západ sa dá ísť len na východ

Bratislava, Vydavateľstvo Tatran 2017. 1. vyd. 358 s. Viaz. Edícia Slovenská tvorba

Román spisovateľa, hudobníka, scenáristu a textára (1967) o priateľoch emigrujúcich na Západ, o psychických stavoch a situáciách, ktoré zažívajú na 4000 km dlhej ceste naprieč Európou.

ISBN 978-80-222-0853-6

HOLKA, Peter

Ohyb rieky

Bratislava, Ikar 2017. 1. vyd. 240 s. Viaz.

Román známeho autora (1950) zachytáva osudy troch generácií otcov a ich synov od začiatku 20. storočia po súčasnosť.

ISBN 978-80-551-5684-2

HORVÁTH, Ivan

Človek na ulici. Doslov Jana Kuzmíková, Ľubomír Feldek. Foto archív rodiny Ivana Horvátha

Bratislava, Ikar 2017. 1. vyd. 156 s. Viaz. Edícia Zlatým písmom

Kniha modernistického spisovateľa (1904 – 1960) skladajúca sa z dvoch častí. Prvá časť Bratia Jurgovci obsahuje päť noviel a druhá samostatná časť sa volá Laco a Bratislava.

ISBN 978-80-551-5326-1

HVORECKÝ, Michal

Trol

Bratislava, Marenčin PT 2017. 1. vyd. 164 s. Viaz.

Próza spisovateľa, publicistu a prekladateľa (1976) sa odohráva vo svete po hybridnej vojne, kde sú pri moci tí, ktorí vládnu internetovou propagandou.

ISBN 978-80-8114-553-7

JURÍK, Ľuboš

Všetky moje poviedky. Ilust. Naďa Rappensbergová

Bratislava, AlleGro 2017. 1. vyd. 526 s. Viaz.

Zbierka poviedok prozaika a autora literatúry faktu (1947) z prostredia bratislavskej periferie a Paríža, obsahuje aj témy a príbehy zo súčasnosti.
ISBN 978-80-972615-5-9

JUROLEK, Rudolf

Pán Ó

Ivanka pri Dunaji, F. R. & G. 2017. 1. vyd. 136 s. Brož.

Mysteriózny príbeh päťdesiatnika, ktorý po tom, čo ho opustí žena, hľadá cestu k znovunájdeniu vlastnej integrity.

ISBN 978-80-89499-47-2

KARIKA, Jozef

Čierny rok: Vojna mafie

Bratislava, Ikar 2017. 1. vyd. 664 s. Viaz.

Voľné pokračovanie knihy Čierna hra: Vláda mafie (2015) z obdobia 90. rokov 20. storočia, ktoré zachytáva osudy členov podsvetia.

ISBN 978-80-551-5752-8

KOPCSAYOVÁ, Iris

Život je stupídny a plný pochybností

Levoča, OZ Krásny Spiš 2017. 1. vyd. 151 s. Brož. Edícia Krásny spis

Zbierka poviedok spisovateľky (1967), ktoré vznikli v rokoch 1987 – 2017. Hrdinkou próz je žena – dievča, dospelá, matka, manželka, rozvedená i starnúca, ktorú trápia problémy vzťahové, finančné i filozofické.

ISBN 978-80-972534-8-6

Voľné pokračovanie románu Potkan od autora (1988). Kapitán Marek Wolf rieši svoj druhý prípad vraždu moderátorky v Chorvátsku.

ISBN 978-80-551-5490-9

LESNÁ, Ľuba

Tisíročná žena

Bratislava, Artforum 2017. 1. vyd. 288 s. Viaz.

Beletrizovaná história zobrazujúca boj proti nespravodlivosti štyroch významných žien (antická kráľovná Klytáimnéstra, neter Gustava Mahlera Alma Rosé, Báthoryčka a dcéra antikvariátника Lýdia Piovarcsyová-Steinerová).

ISBN 978-80-8150-192-0

MACSOVSZKY, Peter

Povrch vašej planéty

Bratislava, Drewo a srd – Občianske združenie Vlna 2017. 1. vyd. 260 s. Viaz. Edícia Próza

Román známeho spisovateľa a prekladateľa z angličtiny a maďarčiny (1966), víťaza prestížnej literárnej ceny Anasoft litera 2016. Príbeh o prekladateľovi Gabrielovi Ferdovi, ktorý píše knihu spomienok a počas toho sa mu vybavujú udalosti z mladosti.

ISBN 978-80-89550-30-2

MAJLING, Daniel

Ruzká klazika. Predslov Ján Štrasser

Bratislava, OZ BRAK 2017. 1. vyd. 118 s. Viaz.

Zbierka poviedok divadelného dramaturga a autora komiksov inšpirovaná Ruskom a jeho literatúrou.

ISBN 978-80-89921-03-4

MALITI FRAŇOVÁ, Eva

Kustódi // Arianina kniha

Bratislava, Vydavateľstvo Slovart 2017. 1. vyd. 167 s. Viaz.

Román spisovateľky a prekladateľky (1953) o knihovníčke Ariane, ktorá sa po maminej smrti vydáva na cestu. Autorka sa dotýka podstatných otázok ľudského bytia. ISBN 978-80-556-2992-6

MILČÁK, Ján

Rezbár. Ilust. Peter Krupa

Levoča, Modrý Peter 2017. 1. vyd. 168 s. Viaz.

Próza spisovateľa a autora literatúry pre deti a mládež (1935), v ktorej sa venuje historickej téme – príbehu Majstra Pavla z Levoče.

ISBN 978-80-89545-61-2

MITANA, Dušan

Hľadanie strateného autora

Levice, KK Bagala 2017. 2. vyd. 309 s. Viaz.

Reedícia románu významného prozaika (1946), v ktorom stiera hranice medzi fikciou a realitou.

ISBN 978-80-972777-0-3

MITANA, Dušan

Koniec hry

Levice, KK Bagala 2017. 4. konečné vyd. 301 s. Viaz.
Psychologicko-kriminálny román popredného slovenského autora (1946). Ponúka kritiku morálneho stavu spoločnosti v totalitnom režime i detektívnu zápletku.
ISBN 978-80-8108-090-6

MITANA, Dušan

Krst ohňom

Levice, KK Bagala 2017. 2. vyd. 115 s. Viaz.
Zbierka poviedok významného autora (1946) obsahuje 8 textov, ktoré sú typické čiernym humorom a absurditou.
ISBN 978-80-8108-064-7

MITANA, Dušan

Môj rodný cintorín

Levice, KK Bagala 2017. 3. vyd. 178 s. Viaz.
Novela popredného slovenského prozaika (1946)
ISBN 978-80-8108-066-1

MITANA, Dušan

Návrat Krista

Levice, KK Bagala 2017. 2. vyd. 569 s. Viaz.
Reedícia románu významného autora (1946) s podtitulom Fantasticko-faktografický pararomán s vesmírnou zápletkou alebo Dejiny spásy v 10 častiach s prológom a epilógom.
ISBN 978-80-972777-1-0

MITANA, Dušan

Zjavenie

Levice, KK Bagala 2017. 3. vyd. 286 s. Viaz.
Román výrazného súčasného slovenského spisovateľa (1946), ktorý nadväzuje na predchádzajúci autorov román Návrat Krista.
ISBN 978-80-8108-077-7

MŇAČKO, Ladislav

Nočný rozhovor. Doslov Dušan Taragel

Bratislava, Vydavateľstvo Európa 2017. 2. vyd. 174 s. Viaz.
Novela prozaika (1919 – 1994) je analýzou hrôz druhej svetovej vojny. Autor sa pokúsil rozobrať otázku viny za krvavý konflikt.
ISBN 978-80-89666-48-5

MŇAČKO, Ladislav

Oneskorené reportáže

Bratislava, Vydavateľstvo Európa 2017. 3. vyd. 157 s. Viaz. Edícia Premena Súbor 11 umeleckých reportážnych portrétov ľudí, ktorými zničilo život cudzie zavinenie. Prózy spisovateľa (1919 – 1994) zachytávajú spoločenskú atmosféru 50. rokov 20. storočia.

ISBN 978-80-89666-39-3

MŇAČKO, Ladislav

Súdrh Münchhausen

Bratislava, Vydavateľstvo Európa 2017. 3. vyd. 256 s. Viaz. Edícia Premena

Satirický román významného spisovateľa (1919 – 1994) zachytáva jeho pohľad na normalizovaný život v reálnom socializme.

ISBN 978-80-89666-35-5

MODROVICH, Mária

Flešbek

Bratislava, Drewo a srd – Občianske združenie Vlna 2017. 1. vyd. 119 s. Brož. Edícia Próza

Tretia kniha autorky (1977), v ktorej rozpráva príbeh ženy konfrontovanej s malosťou a nesmiernosťou tohto sveta.

ISBN 978-80-89550-37-1

Poviedka 2017. Predslov Ivana Dobrákovová

Levice, KK Bagala 2017. 1. vyd. 144 s. Brož.

Zborník najlepších poviedok 21. ročníka literárnej súťaže Poviedka obsahuje texty autorov: Jakub Zaťovič (víťaz), Barbora Hrínová, Júlia Oreská, Eva Ryšavá, Jana Turzáková, Katarína Varsiková.

ISBN 978-80-972777-9-6

PUPALA, Richard

Čierny zošit

Bratislava, Marenčin PT 2017. 1. vyd. 155 s. Viaz.

Druhá kniha finalistu Anasoft litera 2015 (1972) je zbierkou strašidelných poviedok..

ISBN 978-80-8114-644-2

PUŠKÁŠ, Jozef

Zlodej duší

Bratislava, Vydavateľstvo Sloart 2017. 1. vyd. 270 s. Viaz.
Psychologický román spisovateľa a scenáristu (1951) s kriminálnou zápletkou, v ktorej sa hlavný hrdina-bulvárny novinár po viacerých zlyhaniach usiluje nesklamať.

ISBN 978-80-556-2769-4

ISBN 978-80-556-2450-1

RANKOV, Pavol

Miesta, čo nie sú na mape

Bratislava, Vydavateľstvo Sloart 2017. 1. vyd. 237 s. Viaz.
Román spisovateľa (1964) o vysokoškolákoch Marekovi a Natálii, ktorých vzťah sa príchodom na Slovensku skomplikuje.

ISBN 978-80-556-2995-7

ROZENBERGOVÁ, Vanda

Muž z jamy a deti z lásky

Bratislava, Vydavateľstvo Sloart 2017. 1. vyd. 214 s. Viaz.
Próza spisovateľky (1971) a trojnásobnej finalistky súťaže Povedka. Hlavný dvadsaťpäťročný hrdina chce zabezpečiť rodinu bez matky, ustrážiť sestru, vychovať brata a postarať sa aj o toho, kto žije v jame.

ISBN 978-80-556-2765-6

SLOBODA, Rudolf

Šedé ruže

Bratislava, Vydavateľstvo Sloart 2017. Bez vyd. 126 s. Viaz.
Próza významného spisovateľa (1938 – 1995) zachytáva príbeh starého mládenca, ktorý uniká pred spoločnosťou, no nesnaží sa jej porozumieť.

ISBN 978-80-556-2759-5

ŠPAČEK, Jozef

Pascalov tieň

Bratislava, Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov 2017. 1. vyd. 162 s. Viaz.

Prozaický súbor prozaika, pedagóga a literárneho kritika (1950). V poviedkach vystupujú hrdinovia z učiteľského prostredia, dominuje v nich krajina Záhoria a mnohé obsahujú detektívny motív.

ISBN 978-80-8061-989-3

ŠUPLATA, Václav

Najtajnejší agent

Bratislava, Vydavateľstvo Slovart 2017. 1. vyd. 149 s. Viaz.

Kniha scenáristu, spisovateľa a textára (1956), ktorý sa venuje prevažne detskej tvorbe. Vtipná próza s detektívnou zápletkou o agentovi, ktorý sa ním stane omylom.

ISBN 978-80-556-2994-0

VICEN, Dušan

Dotyk s absolútnom

Bratislava, Acapu 2017. 1. vyd. 245 s. Brož.

Próza dramatika a režiséra, jeho literárny debut Homo joga (Oravské itinerárium) vyšiel v roku 1997.

ISBN 978-80-972714-0-4

VILIKOVSKÝ, Pavel

Krásna strojvodkyňa, krutá vojvodkyňa

Bratislava, Vydavateľstvo Slovart 2017. 1. vyd. 182 s. Viaz.

Próza významného spisovateľa (1941), ktorý dvakrát získal cenu Anasoft lítera za diela Čarovný papagáj a iné gýče a Prvá a posledná láska. Autor v úboštnom príbehu mladého pracovníka reklamnej agentúry Ivana odhaľuje zákulisie tvorivého procesu.

ISBN 978-80-556-2768-7

VLADO, Martin

Lomová mechanika

Košice, Vydavateľstvo PECTUS 2017. 1. vyd. 85 s. Viaz. Edícia Domesticum

Zbierka poviedok básnika a prozaika (1959), dve z nich – Krajina a Susedka – boli v roku 2014 a 2015 ocenené premiou literárnej súťaže Poviedka. Autor tematizuje literatúru, písanie, ale aj rozprávanie o psychicky narušenom mužovi či o osamelosti.

ISBN 978-80-89435-28-9

KADLEČÍK, Ivan

Z rečí v nížinách / Tváre a oslovenia / Epištoly

Bratislava, KK Bagala 2017. 1. vyd. tohto súboru vyd. 449 s. Viaz.

Prvý zväzok súborného diela spisovateľa, literárneho kritika, esejistu a básnika (1938 – 2014) obsahuje texty z rokov 1971 – 1991 (reflexie literárnych diel, portréty spisovateľov, eseje o tvorbe, úvahy, listy priateľom a intímne denníkové zápisky). ISBN 978-80-972777-8-9

CONTENTS

Introduction (*Karol Csiba*) 1

Scientific studies and articles

Jozef Gregor Tajovský
(*Katarína Cupanová*) 2

From teaching practice

Ballad in Romanticism (Ján Botto: *Žltá ľalia*)
(*Jana Pácalová*) 12

Tale in Romanticism (Ján Botto – Janko Kráľ – Samo Chalupka)
(*Jana Pácalová*) 31

Discussions and polemics

Forms and features of scientific review
(*Dana Hučková*) 48

Reviews – Annotations – New books

Selection from Slovak prose 2017 53

JAZYK A LITERATÚRA

Časopis Štátneho pedagogického ústavu

Zodpovedný redaktor: Karol Csiba

Redakčná rada: Karel Dvořák, Ivana Gregorová, Katarína Hincová, Viliam Kratochvíl, Dagmar Kročanová, Marián Lapitka, Milan Ligoš, Vladimír Patráš, Janka Píšová, Marianna Sedláková, Renáta Somorová, Oľga Zápotočná

Jazykový redaktor: Marián Lapitka

IČO: 30 807 506

Vychádza 4 x ročne

Dátum vydania: október 2018

Pluhová 8, 830 00 Bratislava

Webové sídlo: www.statpedu.sk; e-mail: redakcia@statpedu.sk

Tel: +421 249 276 313

Fax: +421 249 276 195

ISSN 1339-7184

JAZYK A LITERATÚRA, ročník 5, 2018, č. 1. – 2. Časopis Štátneho pedagogického ústavu. Adresa redakcie: Pluhová 8, 830 00 Bratislava. Vydáva ŠPÚ. Technická príprava Gabriela Némethová.

Nevyžiadané rukopisy redakcia nevracia.